

PÁPAI KOLLÉGIUMI LAPOK

A PÁPAI REFORMÁTUS TEOLÓGIAI AKADEMIA DIÁKÚJSÁGA

FŐSZERKESZTŐ: Sárközi Gergely Antal, PRTA
Szerkesztőség elérhetősége: pklujsag@gmail.com

TÁRSSZERKESZTŐ: Dörömbözi Alex, PRTA
A lapot érintő minden közlemény hozzájuk küldendő.

VI. ÉVFOLYAM 3-4. SZÁM. 2021. MÁRCIUS-ÁPRILIS.

A LEGKISEBB A LEGNAGYOBB

Írta: Fazekas Krisztián Árpád

Lectio: Róm 12,9-21.

Textus: Mk 9,33-37. „Megérkeztek Kapernaumba, és amikor már otthon volt, megkérdezte tőlük: Miről vitatkoztatok útközben? Ők azonban hallgattak, mert arról vitatkoztak egymás között az úton, hogy ki a legnagyobb. Jézus ekkor leült, odahívta a tizenkettőt, és így szólt hozzájuk: Ha valaki első akar lenni, legyen mindenki között az utolsó és mindenki szolgája! És kézen fogva egy kisgyermeket, közéjük állította, átölelte, és ezt mondta nekik: Aki az ilyen kisgyermekek közül egyet is befogad az én nevemért, az engem fogad be; és aki engem befogad, az nem engem fogad be, hanem azt, aki engem elküldött.”

Miután Jézus másodszor is szól haláláról és feltámadásáról, titokban elindultak Kapernaum felé, hogy senki ne ismerje fel Őt. Igénk szempontjából fontos ez a kijelentés, Jézus tanítani akarja a tizenkettőt. Még egy mondat hangsúlyossá válik: A tanítványok nem értették ezt a beszédet és féltek Őt megkérdezni. Ez tehát az a pont, amikor a tanítványok elkezdenek beszélgetni egymással az úton. Jóllehet mi azt várjuk, arról lesz szó útközben, hogy nem értik, mégis miért beszél ilyeneket Mesterük. Egészen másról társalognak, sőt oly hevesen teszik, hogy vita alakul ki közöttük. Megérkezve Kapernaumba, ott vannak egy lakásban, el is tudjuk magunk előtt képzelni a jézusi légkört, amikor megszólítja őket a Mester: Miről vitatkoztatok az úton? Jézus pontosan tudja, mi is a kérdésük, mi az a gondolat, mely nem hagyja őket nyugodni. Pontosán ezért kérdez. A vita tárgya pedig nem más volt a tanítványok között, mint ki a legnagyobb. Ki lehetne közülük a vezető?! Góg, nagyravágyás, mások felett való uralkodás jellemzi gondolataikat. Jézus pedig továbbra is feleletre vár.

A tanítványok válasza néma hallgatás. Gondolataik azonban hangosan kiáltanak. Érzik, nem tanítványhoz illő a viselkedésük. Mi is gyakran erőt veszünk magunkon, fogunkat összeszorítva

nem engedjük, hogy elhangozzék a válasz a jézusi kérdésre: milyen gondolataid vannak. Azt gondoljuk, ha nem mondunk ki valamit, akkor az nem is létezik, pedig így csak az önámítás gyűrűjébe sodródunk. A tanítványok nem tudtak elbújni Jézus kérdése elől. Nem lehetnek hallótávolságon kívül, ahogyan Ádámnak és Évának sem sikerült elrejtőzniük Isten tekintetétől. A másik tehát, amellyel próbálkozunk hallgatásunkban az az elbújás. Egyik sem vezet sehova, ugyanis nincs feloldás. Választ csak Isten adhat, még azokra a gondolatokra is, amelyek bár valódiak, pusztán a fejünkben, szívünkben cikáznak.

Jézus megszólal. Válasza pedig megdöbbenetette tanítványait. A fel nem tett kérdésre, a ki nem mondott vitatémára kaptak választ. A felelet egyszerű: ha igazán nagy akarsz lenni – mondja Jézus tanítványainak – ha valóban az első helyen szeretnél lenni, akkor szolgálj. A tanítás üzenetét halljuk Jézustól, mellyel megtöri a kínos csendet. Ő is ilyen volt, szüntelenül szolgált, és most szeretné megtanítani tanítványainak a szolgáló lelkület fontosságát. Pál apostol a Filippi levél 2. részében így ír erről: *„aki Isten formájában lévén nem tekintette zsákmánynak, hogy egyenlő Istennel, hanem megüresítette önmagát, szolgai formát vett fel, emberekhez hasonlóvá lett, és emberként élt; megalázta magát, és engedelmes volt mindhalálig, mégpedig a kereszthalálig.”* (Fil 2,6-8)

Jézus szolgálatot kér, nem pedig rabszolgákat akar. A tanítványokra bízott feladat teszi őket szolgálkává, nem pedig a társadalomban elfoglalt helyük. A rabszolga mindig függőségben van, ki van szolgáltatva urának. Jézus azonban azt mondja: *„Többé nem mondalak titeket szolgálkának”!* (Jn 15,15)

Minket is döntésre hív Urunk: Szolgálatsz vagy téged szolgálkának? Másként megfogalmazva: Van Urad vagy te magad vagy úr? Tudok-e másokért élni, tudok-e még égni? Megvan-e bennem a szolgálat tüze? Koronavírus-járvány, közelgő húsvéti ünnep. Milyen lesz a szolgálat? Az, amire engem hív Mesterem, amibe nekem kell beállnom.

Jézus nem csak példát ad a szolgálatra, példát mutat tanítványainak. Közéjük visz egy kisgyermeket. Jézus szemlélteti tanítását. Rámutat a gyermekre és ezáltal a gyermekség értékeire is. A gyermek ugyanis nem szerzi meg a javakat, a maga szükségét. Az a tolvaj. Elvesz, elragad, megszerez. Nem is veszi meg, hiszen még gyermek, nem tud korrekt ember módjára megfizetni. Egyet tud csak tenni: elfogad. Mert kapja ajándékba. Ő még nem képes elérni. A gyermeknek nincsenek előjogai, gyámolításra, mások segítségére szorul. A kisgyermek még bízik, Isten gyermekeinek is hasonlóan kell bízniuk.

Azaz a szolgálat, a hit, cselekedetekre kell, hogy buzdítson minket. Lectionkban erről hallhattunk Pál apostoltól. *„A testvérszeretemben legyetek egymás iránt gyengédek, a tiszteletadásban egymást megelőzők, a szolgálatkészségben fáradhatatlanok, a Lélekben buzgók: az Úrnak szolgáljatok.”* (Róm 12,10-11) A hit mindig személyes jellegű, szívbeli bizalom, ahogyan a Heidelbergi Káté fogalmaz. Nem csak van, hanem történik is, ezek a történések pedig a cselekedetekben válnak láthatóvá. Az egész emberi életnek ad lökést, tehát lehetetlen az, hogy aki hisz, ne tenné az

engedelmesség cselekedeteit. Egy példával illusztrálva: Azt, hogy valaki milyen magas, milyen súlyú a mérhető tulajdonságok közé soroljuk. Látható, megtapasztalható. Ha fogyni szeretnék, eredményt tudok produkálni, méghozzá olyat, ami mások számára is észrevehető. Ha azt nézzük meg, hogy az illető kedves, őszinte, becsületes, immár nem állnak rendelkezésre mérhető adatok. Így van ez a cselekedetek és a hit kapcsolatában is. A cselekedetek objektívek, mérhetők, tapasztalhatók, érzékelhetők, amíg a hit a lelki életünk horizontján található. Ha a cselekedetek nem mutatnak rá, tulajdonképpen láthatatlan marad. Így megfigyelhető egy befelé irányultság.

Fordított helyzetben is észrevehető a kölcsönhatás. Nincs olyan, hogy a hit ne indítaná cselekvésre az embert. Azaz, ha nem látszódik cselekedetekben a hit, akkor nincs is. Ez a kifelé mutató irány.

Minket kérdez most az Ige: Meglátjuk-e az elénk állított gyermekben a szolgálat lehetőségét? Oda tudok-e a másik emberhez fordulni szolgáló szeretettel? Indít-e bennünket szolgálatra, cselekvésre a bennünk lévő hit? Manapság olyan sok lehetőség veszi körül az embert! Mozdul-e végre a hitünk, megtapasztalhatóvá válik, kihez is tartozunk, vagy – tehetjük fel ismét a kérdést – csak úr akarok lenni?

Végezetül Jézus az Atyával való egységét fedi fel ismét tanítványai előtt. Ha befogadunk egy ilyen kisgyermeket mondja Jézus, akkor Őt fogadjuk be, Őáltala pedig az Atyát. A szolgálat egy nagyon fontos elemét mutatja meg nekünk igeszakaszunk utolsó verse. Csak Krisztusban tudunk szolgálni igazán szabadon. A Krisztusban való lét, tudniillik Benne élünk mozgunk és vagyunk, különbözteti meg Jézus tanítványát a rabszolgától. Széchenyi István által is idézett szállóigével szeretném közelebb hozni a gondolatokat. Széchenyi azt mondta: *„Magyarországon kívül nincs élet. Ha van, nem ugyanolyan.”* Ennek parafrázisa lehet: Krisztuson kívül nincs szolgálat. Ha van, nem ugyanolyan. Tehát, aki nem fogadja be Krisztust, annak szolgálata az egyiptomi kényszermunkához hasonló. Melynek következménye csak ideig-óráig való kitartás, majd pedig teljes kiégés lehet. Lényeges tehát a befogadás mozzanata. Nem csak ott és akkor a tanítványok életében, hanem szeretett Testvéreim, a mi életünkben is.

Különbség van ugyanis befogadás és elfogadás között. Elfogadhatjuk szánkkal Krisztust, ha szívünkkel nem tettük meg. Elfogadhatjuk hitünk igazságait anélkül, hogy megértenénk azokat. Elfogadhatunk szolgálatokat anélkül, hogy örömmel lelnénk azokban.

Ha azonban igazán nagy akarsz lenni Testvérem, akkor fogadd be Jézust az életedbe! A befogadás ugyanis követést eredményez, ez pedig hited igazi mélységéhez vezethet: Krisztussal vagy Krisztus nélkül éled le életed.

Kívánom, hogy tudjunk befogadók lenni, tudjunk Jézus Krisztus mellett dönteni. Készüljünk így az ünnepre, szolgáló, krisztusi lelkülettel! Ámen.

A Szerző a Marcali Református Egyházközség lelkipásztora, a PRTA végzett hallgatója.

A KŐ EL VAN VÉVE – HÚSVÉTI GONDOLATOK

Írta: Borsiné Tóth Cseperke

Textus: Jn 20,1. *„A hét első napján, korán reggel, amikor még sötét volt, a magdalai Mária odament a sírhoz, és látta, hogy a kő el van véve a sírbolt elől.”*

A kő el van véve a sírbolt elől. Krisztus feltámadt. Isten cselekedett, megcselekedte, amit megígért. Isten szavának ereje és hatalma van. Jézus Krisztus feltámadása így történt: elvettetett romlandóságban, feltámasztatott romolhatatlanságban; elvettetett gyalázatban, feltámasztatott dicsőségben; elvettetett erőtlenségben, feltámasztatott erőben. Elvettetett földi test, feltámasztatott lelki test (lásd: 1Kor 15,42-44). Ez az a csoda, amelyet nem védünk vagy magyarázunk, hanem szilárdan hiszünk és hirdetünk. Mert *„ha csak ebben az életben reménykedünk Krisztusban, minden embernél nyomorultabbak vagyunk. Ámde Krisztus feltámadt a halottak közül, mint az elhunytak zsengéje.”* (1Kor 15,19-20)

Így történik majd a mi feltámadásunk is, és már ebben a földi életben megnyílt az új élet lehetősége mindannyiunk számára, melyhez Istentől erőt kérhetünk Lelke által. *„Érzem, hogy az örök élet már e földön az enyém lett.”* (RÉ 480), Isten életre keltett minket Jézus Krisztussal együtt, vele együtt feltámasztott és a mennyei világba ültetett Jézus Krisztusban (lásd: Ef 2,5-6).

A kő el van véve a sírbolt elől, és vele együtt a jelenlegi világ minden akadályja az új élet útjából. El van véve a kételkedés az igazság útjából. El van véve a félelem a remény útjából. El van véve a sötétség a világosság útjából. El van véve a halál az élet útjából.

Jézus Krisztus, a feltámadott Úr, akiben van a mi reménységünk, aki maga az igazság, a világosság, az élet, az Atyához vezető út, kilépett a sírból és megjelent az asszonyoknak, a tanítványoknak. Él, találkozhatunk vele, beszélhetünk vele, felismerhetjük, közösségben lehetünk vele.

A kő el van véve a sírbolt elől. Nincs semmi, ami elválasztana Isten szeretetétől. Isten cselekedett a hét első napján, újat adott, tágra nyitotta karját és a vele való új életbe vár mindannyiunkat. *„... meg vagyok győződve, hogy sem halál, sem élet, sem angyalok, sem fejedelmek, sem jelenvalók, sem eljövendők, sem hatalmak, sem magasság, sem mélység, sem semmiféle más teremtmény nem választhat el minket Isten szeretetétől, amely megjelent Krisztus Jézusban, a mi Urunkban.”* (Róm 8,38-39)

A Szerző református segédlelkész, a PRTA végzett hallgatója, doktorandusz hallgató, tanársegéd.

JELEN LAPSZÁMUNK KÖZPONTI TÉMÁJA: TEMETÉSI SZOLGÁLATUNK A HÚSVÉTI EVANGÉLIUM FÉNYÉBEN

* * *

BIBLIAI, DOGMATIKAI ÉS HOMILETIKAI NÉZŐPONTOK A TEMETÉSI SZOLGÁLATHOZ

Írta: Dr. Németh Tamás rektor

I. Gyász és temetés a Bibliában

Minden emberi kultúra jellemzője, ahogy a halottairól gondoskodik. A bibliai kort megelőző korokból bőven maradtak ránk emlékek temetési szertartásokról, az egyiptomiak halottkultuszáról, temetési beszédekről (pl. Antonius híres temetési beszéde Caesar felett Kr.e. 44-ben stb.). Sok ezer görög sírfelirat árulkodik arról, hogy milyen hittel és milyen reménységgel, vagy éppen reménytelenséggel búcsúztak el az emberek halottaiktól az újszövetségi kort megelőzően.

Az Ószövetségben először annyit olvasunk, hogy Ádám és utódai hosszú élet után meghaltak. Egyedül Énók emelkedik ki a névsorból, „*Énók az Istennel járt, és egyszer csak eltűnt, mert Isten magához vette őt*” (1Móz 5,24). Sára halálakor Ábrahám temetésre való helyet keresve, megveszi Efrónnak Makpélában levő mezejét, benne azt a barlangot, ahová eltemette, miután meggyászolta és siratta (1Móz 23). Ide temették Ábrahámot is, aki meghalt „*öregén, betelve az élettel*” (1Móz 25,6, hasonló hangzik Izsák esetében is 1Móz 35,29). Ráhel sírja fölé Jákób emlékoszlopot állított, valószínűleg figyelmeztetésül, hogy a megholtat ne háborgassa senki (1Móz 35,20). A gyász attól is függött, hogy milyen életet élt az elhunyt és milyen fájdalmat jelentett az elvesztése. Jákób Józsefet úgy gyászolta, hogy megszaggatta ruháit és zsákba öltözött, apjukkal ellentétben a testvérei nem mutatták a gyász jeleit (1Móz 37,34-35). Jákób halálakor József az egyiptomi szertartási rendet követte, negyven napig tartott a balzsamozás, utána siratták hetven napig, majd elmentek vele Kánaán földére és ott is siratták hét napig, ezután eltemették atyái mellé, ide került később József is (1Móz 50; Józ 24,32). Jellemző volt az is, hogy az ösatyák haláluk közeledtével áldást mondtak fiaikra. Mózes is így tett, csak ő nem a gyermekeit, hanem Izrael 12 törzsét áldotta meg. Mózeset Móáb földén a völgyben temették el, temetésének helye ismeretlen volt már a bibliai leírás idején is. Siratta őt Izrael harminc napig (5Móz 34,8). A későbbiekben a királyokat egy helyre temették, szűkszavú tudósítást ismerünk róla. Saulnak és fiainak temetése viszont különleges, Jábés Gileád férfiai életük kockáztatásával vitték el a megcsonkított testeket,

elégették őket és csontjaikat eltemették a jábési tamariszkuszfa alatt (1Sám 31,12-13). Saul és Jónátán hőstetteiről siratóéneket szerzett Dávid, melyet az új-dal dallamára énekeltek (2Sám 1,17-27). Említést érdemel az az eset, amikor Dávid Betsabétól született első gyermeke megbetegedett. Dávid böjtölt, könyörgött, a földre feküdt, s amikor a gyermek meghalt megmosakodott, megkente magát, tiszta ruhát vett fel, bement az Úr házába, és asztalhoz ült, hogy egyék. Míg élt a gyermek úgy gondolta, hogy könyörgésével és böjtölésével megfordíthatja az Úr szándékát a gyermek felől, amikor viszont meghalt, azt mondta: „*Én megyek majd őhozzá, de ő nem tér vissza hozzám*” (2Sám 12,23). Az ellenséget is eltemették tisztességgel, még Jezábel maradványait is, akinek holttestét kikezdték a sakálok Jezréel falai alatt (2Kir 9,34).

Az Újszövetségben is kialakult szokása volt a halott elsiratásának és eltemetésének. Jairus lánya körül, amikor Jézus megérkezett, már ott voltak a siratók (Mk 5,38). A meghaltat általános szokás szerint gyorsan göngyölték, halottas menettel kísérték ki a városon kívül levő temetőbe, ahol sziklába vájt sírba temették el (Lk 7,11). Lázár halálakor, a temetés utáni napokon sokan mentek el a halottas házhoz, hogy vigasztalják az ottmaradottakat (Jn 11,19). Jézus maga is könnyekre fakadt, látva a Lázár halála miatt kesergőket. Jézus halálakor is megadták ezt a végtisztességet, elkísérték őt az asszonyok, amikor Arimátiai József és Nikodémus eltemették (Lk 23,50-56). A feltámadásról Jézus nemcsak azt mondja, hogy ő fel fog támadni a harmadik napon, hanem azt is, hogy Isten nem a holtaknak, hanem az élőknek Istene. Akik tagadják a feltámadást, nem ismerik az írásokat sem az Isten hatalmát. „*Mert amikor majd az emberek feltámadnak a halálból, nem házasodnak, férjhez sem mennek, hanem olyanok lesznek, mint az angyalok a mennyekben*” (Mk 12,25).

De Jézus feltámadása nem hozott az első keresztyének gyászában döntő változást? Mi értelme volt ezután még a sírásnak és siratásnak? Örülni kellene, hogy az Úr feltámadt, és általa mi is feltámadunk! A gyász átélése mégsem ilyen egyszerű. Istvánt, akit hitéért megköveztek, kegyes férfiak eltemették, „*és nagyon megsiratták*” (ApCsel 8,2). Miért tették, amikor látta a megnyílt eget, és azt mondta, hogy „*Uram, Jézus, vedd magadhoz lelkemet*” (ApCsel 7,59). Tróászban Eutikhosz balesete miatt kesergők, csak akkor vigasztalódtak meg, amikor élve hozták fel (ApCsel 20,12). Tábita holttestét a felső házban ravatalozták fel, körülötte síró asszonyok voltak (ApCsel 9,39).

Pál leveleiben, már a legkorábban írt thesszalonikai első levélben, felmerül az a kérdés, hogy miként gondolkodjanak a keresztyének azok felől, akik meghaltak. A válasz az, hogy reménységben. A keresztyén ember is bánkodik, a szeretet miatt, de nem reménység nélkül. „*Mert ha hisszük, hogy Jézus meghalt és feltámadt, az is bizonyos, hogy Isten az elhunytakat is előhossa Jézus által, vele együtt*” (1Thessz 4,14). A Krisztust váró gyülekezetek, s maga Pál is, aki még saját életében várta a végső beteljesedést, türelmetlenek voltak, ezért Pál a második levélben józanságra intette őket, és arra, hogy ne tévessze meg a gyülekezetet semmi hamis tanítás (2Thessz 2). Ilyen értelemben beszél később a korinthusiaknak is (1Kor 15). Arra int, hogy „*ne önmagunkban bizakodjunk, hanem Istenben, aki feltámasztja a halottakat*” (2Kor 1,9). Amint leszögezte az első

levélben, hogy *„test és vér nem örökölheti Isten országát”* (1Kor 15,50), a második levélben arról beszél, hogy *„ha a földi sátorunk összeomlik, van Istentől készített hajlékunk, nem kézzel csinált, hanem örökkévaló mennyei házunk”* (...), *„hogy a halandót elnyelje az élet”* (2Kor 5,1-9). Pál többször utal arra, hogy a bűnből és a halálból Krisztus halálába és feltámadásába megkeresztelkedve, megmenekültünk az örök életre (Ef 2,4-7). A Timóteushoz írt második levélben, mint hitvallást, mint igaz beszédet mondja: *„ha vele együtt haltunk meg, vele együtt fogunk élni is. Ha tűrünk, vele együtt fogunk uralkodni is, Ha megtagadjuk, ő is megtagad minket. Ha hűtlenek vagyunk, ő hű marad, mert önmagát meg nem tagadhatja”* (2Tim 2,11-13). Titusznak szintén említi a keresztségben való újjászületést, amit Isten végzett el irgalmából a Szentlélek által, hogy *„az ő kegyelméből megigazulva reménységünk szerint részesei legyünk az örök életnek”* (Tit 3,4-7). A Római levélben az apostol még körültekintőbben fogalmazza meg a keresztyén reménységet. Ádámban az egy ember bűne lett minden ember számára kárhozattá, az egynek, Jézus Krisztusnak engedelmissége által sokan lesznek igazakká. *„De ahol megnövekedett a bűn, ott még bőségesebben kiáradt a kegyelem, hogy amiképpen uralkodott a bűn a halálban, úgy uralkodjék a kegyelem is igazság által az örök életre a Jézus Krisztus, a mi Urunk által”* (Róm 5,21). A Krisztusban élő ember reménységgel vár a fiúságra, a testünk megváltására. *„Mert üdvösségünk reménységre szól”* (Róm 8,24). Itt a földön a hitnek szép harcát harcoljuk, és ha megharcoltuk, *„végül eltételek nekem az igazság koronája, amelyet megad nekem az Úr, az igaz bíró azon a napon; de nemcsak nekem, hanem mindazoknak is, akik várva várják az ő megjelenését”* (2Tim 4,8). A Zsidókhoz írt levél hozzáteszi ehhez: *„A reménység hitvallásához szilárdan ragaszkodjunk, mert hű az, aki ígéretet tett”* (Zsid 10,23). Péter apostol is ebben a reménységben erősít meg. *„áldott a mi Urunk Jézus Krisztus Istene és Atyja, aki nagy irgalmasságából újjászült minket Jézus Krisztusnak a halottak közül való feltámadása által élő reménységre, arra az el nem múló, szeplőtelen és hervadhatatlan örökségre, amely a mennyben van fenntartva számotokra. Titeket pedig Isten hatalma őriz hit által az üdvösségre, amely készen áll arra, hogy nyilvánvalóvá legyen az utolsó időkben”* (1Pt 1,3-5).

II. A feltámadás reménységének alapja

A keresztyénség születése húsvét. Ez az örömuzenet centruma. Jézus Krisztus meghalt és feltámadott. A keresztyének pontosan értették, hogy Jézus Krisztus halála abban lett megváltás, hogy feltámadott. A halál árnyéka a feltámadás fényében tompul el. Ha ez nem történt volna meg, akkor a keresztyén egyház egyike lenne a félelmeken, bizonytalanságokon nyugvó vallásoknak. *„Ámde Krisztus feltámadt a halottak közül, mint az elhunytak zsengeje”* (1Kor 15,20). Jézus feltámadása nem hasonlítható Lázárnak, vagy Jairus lányának, vagy az Ószövetségben a sareptai özvegy fiának feltámadásához. Ők a testi életre, Jézus a mennyi életre támadt fel és lett az újjáteremtés zsengeje. Nem véletlen az, hogy a keresztyén egyház egy évezredig csupán húsvétkor

keresztelt. Aki megkeresztelkedett, Krisztus halálába keresztelkedett meg, Ámde Krisztus feltámadt, tehát a keresztyén élet újjászületett, Krisztusban élő élet. Meghaltunk együtt a Krisztussal és feltámadtunk együtt övele. A keresztségben elvétel minden aggodalom az örök élet felől. Augustinus így vallott erről: „*Megkeresztelkedtünk és elröppent rólunk múlt életünk minden aggodalma*”¹. Később ezt írja: „*Irgalmad fölségében van csupán reménységem. Add, amit parancsolsz, és parancsold, amit akarsz*”².

A II. Helvét Hitvallásban Bullinger abból indul ki, hogy a test a Szentlélek temploma, amelyről azt valljuk, hogy fel fog támadni az utolsó napon. „*Az igaznak az emlékezete áldott*” (Péld 10,7), tehát tisztessen meg kell emlékeznünk azokról „*akik az Úrban boldogul aludtak el*” (II.H.H. XXVI. fejezet). A közösségnek a család felé kegyeleti kötelezettsége van, ezért Bullinger elítéli a cinikusokat, akik részvétel nélkül beszélnek halottaikról. Másfelől a túlzásoktól is óv, mert nem szabad teológiát alkotni, gyakorlatot szabni a pogány szokások és hiedelmek köré. Tagadjuk a tisztítóhely létét, hiszen aki hisz Jézus szavainak, és tetteinek, kereszthalála és feltámadása erejének, örök élete van (Jn 5,24; 13,10). A halottak lelkével, szellemével nem kell kapcsolatot tartanunk, mert ezt az Ószövetség nem véletlenül tiltja (5Móz 18,11).

III. A temetési szolgálat homiletikai szempontjai

A temetési igehirdetés nemcsak azért minősített alkalma az evangélium hirdetésének, mert templomba ritkán járók is részt vesznek rajta, hanem azért is, mert a halállal való szembesülés rákérdez a hitünkre és ezzel rákérdez a reménységünkre is. Gyászban az emberek nagyon bezárkóznak, sokszor szinte megközelíthetetlenekké válnak, saját elmúlásukkal foglalkoznak („*senki teremtet nem múlhatja-e vermet/ mindnyájan ehhez járulók vagyunk/ siratván siratjuk magunk*”³. Kányádi S.: Visszafojtott szavak a Házsongárdban). Ugyanakkor csak a veszteséget látják, a sebet érzik, és nem a megkapott ajándékért való hálaadást hordozzák a szívükben. Ilyenkor, éppen a veszteség nagyságát érzékelve, minden hozzátartozó a legjobbat, a legszebbet akarja hallani szerettéről. A lelkipásztor azonban nem a halott titkainak, jó és rossz tulajdonságainak, hanem Isten titkainak sáfára³, azaz ígéreteinek és kegyelmének hirdetője, de nem odaítélője. A lelkipásztornak nem tiszte az üdvözítés, sem az ítélet végső meghirdetése, sem a halott magasztalása. Viszont feladata, hogy az összeroppant, magába forduló gyászolót, vigasztalja azzal a vigasztalással, amivel ő is megvigasztalódott, a feltámadás üzenetével. Az igehirdetésben szelídségnek lelkével kell eljuttatni a gyászolókat arra, hogy ne a veszteségeiket mérjék csak fel, hanem azt az ajándékot is, amit szerettei jelentettek és jelentenek. A temetési igehirdetésnek három fontos dolgot mindig magába kell foglalnia. Először a vigasztalás ígését, a feltámadás bizonyosságát, majd az üdvösség

1 AUGUSTINUS, AURELIUS (1982): Vallomások. (ford: Városi István) Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 257.

2 AUGUSTINUS (1982): Vallomások, 314.

3 BOROSS GÉZA (1994): Homiletika. Kiadja a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kara, Budapest, 289.

ígéretét és élő reménységét, végül pedig egy, az Istentől ajándékba kapott élet előtt való feltétlen tiszteletet.

Egyetlenegy bizonyosságunk van, hogy Jézus Krisztus feltámadott a halottak közül, egyetlenegy vigasztalásunk van, hogy nem „*emberé vagy senkié*” az élet (Ady), hanem akár élünk, akár meghalunk, az Úréi vagyunk. Emellett tisztelettel kell megemlékeznünk arról az életről, amit Isten adott, arról az ajándékról, amit benne munkált és rajta keresztül adott másoknak, első renden szeretteinek. Abban a bizonyosságban tesszük ezt, hogy „*amit Isten tesz, örökké megmarad; nincs ahhoz hozzátenni való, és nincs belőle elvenni való*” (Préd 3,14). Minden koporsó „*egy égő csipkebokor*”⁴, amely az élő Istenre vonja a tekintetünket. A vigasztaló szó mindig Isten vigasztalása, azé a mennyei Atyáé, aki Krisztusban minket is megvigasztalt.

A temetési igehirdetés, ellentétben a polgári temetés beszédével, nem a megváltoztathatatlanban való sztoikus belenyugvással, sem pedig a fatalizmus előre megírt forgatókönyvével vigasztal, hanem Jézus Krisztus megnyílt sírjával. Az ilyen igehirdetéshez húsvéti hit kell. Ha valaki azon medítálgat, hogy higgye, vagy ne higgye a test feltámadását, Jézus testét ellopták a tanítványai vagy tényleg feltámadt, az nem tud vigasztalni, mert maga sem megvigasztalt ember, nem tud reményt támasztani, mert még maga is remény nélkül van. Lehet, hogy elgondolkodtat, lehet, hogy felkavar, de nem vigasztal. A húsvéti örömhír ad bizonyosságot és vigasztalást. Fel kell még hívnunk a figyelmet arra is, hogy a temetési igehirdetés empátikus alapmagatartást igényel. Nem beszélhetünk el a gyászolók felett, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a fájdalmat, amely a szeretetből, a hiányból, és sokszor a rossz lelkiismeretből táplálkozik.

Végül néhány szó a temetési igehirdetés formai részéről. Lényegre koncentrált, és nagyon egyszerű nyelvezetű kell, hogy legyen, mert a hallgatók egyszer hallják, és akkor sincsenek lelkileg felkészülve a hallottak befogadására. Már a bevezető igének megszólító aktualitással kell elhangoznia. A választott énekek se csak a szokást figyeljék, hanem a vigasztalás evangéliumát hordozók legyenek. Híres magyar nyelvemlékünk, a Halotti beszéd, szinte egyetlen mondattal ábrázolja azt, hogy mik vagyunk, mivé tett bennünket a bűn, de elmulasztja az egyetlenegy vigasztalást hirdetni, helyette minden másról, helyettes könyörgésekről, Péter oldásáról és kötéséről, s más hasonlókról beszél. Református szemmel, nem tekinthető vigasztaló igehirdetésnek, mert nem az üdvösség Krisztusba vetett reménye szólal meg benne, hanem az elveszettség, nem a Krisztus feltámadásában való megerősödés, hanem csak egy halvány kép ábrázolódik arról a kegyelemről, amely az elhunytat Ábrahám kebelébe juttathatja. A lélek halhatatlanságáról, a pokol fenyegető veszedelméről szól, és árad belőle az üdvösség bizonytalansága. A református temetési igehirdetés viszont az üdvösség bizonyos reménységével mondja, hogy elveszett a halál ereje, a halál fullánkja, mert Jézus meghódította, „*ama félelmek királyát, megnyitván sírjának száját*” (RÉ 347.2.).

A Szerző református lelkipásztor, egyetemi tanár, a PRTA rektora.

4 BOROSS GÉZA (1994): Homiletika, 292.

HALÁL ÉS FELTÁMADÁS AZ ÓSZÖVETSÉGBEN

Írta: Hamar Zoltán

Izráel hite a halottak sorsával kapcsolatban az Ószövetségben belül meglepően hosszú ideig, évszázadokig stabilan változatlan maradt. Csak a korszak végén (Kr. e. II. sz. Dániel könyve) vagyunk tanúi egy olyan gyökeres átalakulás kezdetének, mely az intertestamentális korban zajlott le, s melyet külső hatások (hellenizmus, parszizmus) valószínűleg nagyban befolyásoltak. Ezen átalakulás végpontja az Újszövetség korában vált láthatóvá. Az ószövetségi időszakban azonban a mennyei és földi világgal ellentétben a holtak hazájával kapcsolatban (leszámítva a Seolból szabadulás lehetőségét) Izráelben feltűnően hasonlóan gondolkodtak, mint a szomszédos (főleg babiloni¹⁾ népek.²

Az emberi élet mulandósága

A halál az ember életének határozott, végérvényes befejezése (2Sám 12,15kk). „*Mert bizony meghalunk, és olyanok leszünk, mint a víz, amelyet ha a földre öntenek, nem lehet összeszedni.*” (2Sám 14,14a) Az ember, aki a földből teremtetett, ismét por lesz (Gen 3,19; Préd 3,20), s ez a sors elkerülhetetlen (Zsolt 146,4; Préd 12,1–7). A halál az Ószövetségben nem az (anyagi) test és az (anyagtalan) lélek szétválása (mint a platonizmusban), hanem annak az életerőnek és élet leheletének az elvesztése (Gen 35,18; 1Kir 17,21; Jón 4,3; Préd 3,21; 12,7), amellyel Isten az embert egy meghatározott időre ruházta fel (Gen 2,7; 1Kir 17,17; Jób 34,14; Zsolt 104,29kk; 139,16).

Ha idősen és az élettel betelve halhat meg valaki, akkor elérte az ember számára lehetséges életcélt, hálás és megelégedett lehet (Zsolt 91,16; Gen 15,15). A halál normális jelenség, csak a korai halál (Ézs 38,10; Zsolt 102,24k), a megfelelő temetés elmaradása (Ézs 14,19; Jer 16,1kk), és egy egész család kihalása (Jer 22,30; Ám 8,10; 2Sám 14,7; Zsolt 108,13kk) fájdalmas. Ez azonban nem zárja ki, hogy az élet mulandósága és gyorsan eltelése miatt panaszkodjon (Zsolt 90). Nem magától a haláltól, hanem a gonosz, korai haláltól fél az ember, mert a széles körben elterjedt nézet szerint az Isten büntetésének jele. Isten ugyanis azért bünteti halállal a vétkest, hogy népét a vétkektől megtisztítsa, ill. a nép maga azért ítél halálra egyeseket, hogy a büntetést a nép

1 Az Istár pokolra szállása és a Gilgames eposz a legfontosabb tanúja a babilóniaiak alvilágról alkotott elképzeléseinek.

2 A legfontosabb különbség Izráel monoteizmusából származik: míg a babiloni alvilágban (Arallu) Ereskigál istennő és Nergál isten, a görög alvilágban (Hádész) Άδης isten, az egyiptomiban Ozirisz, az ugaritiban pedig Mot isten uralkodik, addig Izráelben az alvilág nem jelent az ÚRtól teljesen független, idegen uralom alatt lévő birodalmat. Másfelől az ÚRról hangsúlyozottan mindig élő Istenként van szó, aki nem halhat meg Ozirisz, Tammuz, Istár, Baál-Adonisz istenektől eltérően.

egészének feje fölül elhárítsa (Deut 13).

Az Ószövetség szerint a halál mint olyan nem az Isten büntetése. A teremtésben Isten nem szánt az embernek halhatatlanságot. Ádámnak Isten büntetésként csak a saját korai halálát helyezte kilátásba egy konkrét bűn elkövetése miatt, s amikor a bűnt az első ember elkövette, mégsem halt meg azonnal, hanem kiűzetett az Éden kertjéből. A Zsolt 90 is az emberi bűnnel nem a halált magát, hanem az emberi élet gyors tovatűnését hozza összefüggésbe (7–9. v.): „*Bizony elmúlunk haragod miatt, indulatod miatt hirtelen semmivé leszünk, ha magad elé állítod bűneinket, titkolt vétkeinket orcád világossága elé. Elmúlik minden napunk haragod miatt, úgy elmúlnak esztendeink, mint egy sóhajvás.*” Amíg az Ószövetségben a fogság kora előtt az Istennel való kapcsolat elsősorban az Úr és a nép ügye, addig a halál nem jelent a hit számára kísértést és nem vetődik fel a halál okának problémája. Ha az egyén meghal, a nép még továbbél. S amíg az egyén az életét csak a népközösség keretében tudja elképzelni, addig fel sem merül a hősi halál gondolata³, sem az élet megtagadásából, vagy a „jó, szabad és szép halál” érdekében elkövetett öngyilkosság lehetősége.

Miután a babiloni fogságot követően az istenkapcsolat individualizálódott (Jer 31,29kk; Ez 18,2), a Krisztus előtti utolsó évszázadokban, főleg az intertestamentális korban a halál kérdése súlyos problémává vált, s csak ekkor lett nemcsak a korai halálnak, hanem a halálnak magának az oka az első ember bűne (4Ezsd 3,7; Sirák 25,24)⁴.

Élet a Seolban

A halál után az ember nem semmisül meg, hanem a halottak hazájába kerülve folytatja az életét. A nőnemű, mindig névelő nélkül tulajdonnévként használt Seol (שְׁאוֹל)⁵ az Ószövetség ősi, egyedi megnevezése⁶ a holtak hazájára, mely más nyelvekben⁷ csak a héberből kölcsönözve fordul elő. A szó etimológiája vitatott⁸, leginkább elfogadott nézet⁹ szerint a שְׁאוֹל („pusztának, sivárnak

3 Hellenista hatásra alakul ki a gondolat, hogy a halál lehet aktívan, önként végrehajtott tett is, s a mártírok önfeláldozását dicsőítő övezi dicsősége (4Makk 10,1) és erényessége (2Makk 6,31) miatt.

4 Innen egyenes út vezetett Pál apostol tanításához Róma 5,12–21-ben, mely szerint „egy ember által jött a bűn a világba, és a bűn által a halál” (12. v.), s „az egynek elbukása miatt uralkodhatott a halál egyetlen ember által” (17. v.).

5 Az újfordítású Bibliában következetesen a „holtak hazája” fordítást használják.

6 Hasonló jelentésben előfordul még 6-szor az שְׁאוֹל („pusztulás; alvilág”) főnév is (Jób 26,6; 28,22; 31,12; Péld 15,11; 27,20; Zsolt 88,12; vö. Jel 9,1). A Seol főnévvel párhuzamban állnak még a קֶרֶר („sír”), שְׁחַת („gödör”), בֹּר („verem, ciszterna”), קֶלֶת („halál”) főnevek, de ezek nem állandósult megnevezések.

7 Szír és etióp nyelvben, valamint az egyik arámi nyelvű elefantinei papiruszon.

8 Kézenfekvő lenne a שְׁאוֹל („kérdezeni; kérni”) igével kapcsolatot keresni, s a Seolt mint a (számon)kérés (König) vagy a telhetetlen követelés (Gesenius) helyét bemutatni. Mások a שְׁאוֹל („üresnek lenni”) igével keresnek kapcsolatot. A rokon nyelvekből az akkád šu’ara jöhet szóba (W. F. ALBRIGHT (1956): Review of EI in the Ugaritic texts by Marvin H. Pope, Journal of Biblical Literature 75/3, 1956, 257., WALTER BAUMGARTNER (1946): Zur Etymologie von sche’ol, Theologische Zeitschrift 2/3, 1946, 233–235), mely Tammuz alvilágbeli lakóhelyének neve.

9 Ezt az etimológiát L. KÖHLER javasolta cikkeiben (Sche’ol, Theologische Zeitschrift 2/2, 1946, 71–74 és Problems in the Study of the Language of the Old Testament, Journal of Semitic Studies 1/1, 1956, 9.19k). A szó végi ל nem

lenni”; „zúgni, zajongani”) igéből származik, s így azt az országot jelenti, ahol rendetlenség és szétesettség uralkodik mind a látható, mind a hallható elemek vonatkozásában: az ember által lakott föld ellenképe. A szó az Ószövetségben 66-szor fordul elő, s a költői nyelv szókincséhez tartozik (Zsolt, Jób és Péld az előfordulások feléért felelős). Többnyire nem állapotot, hanem helyet fejez ki, különösen prepozíciókkal¹⁰, melyekkel a Seol egy mozgás kezdő- és végpontját jelöli.

A Seol föld alatti birodalom (Gen 37,35; 42,38; 44,29.31; Num 16,30.33), ahová a holtak leszállnak (𐤓𐤓), mert mélyben található (Zsolt 88,7), sőt a világóceán alatt (Jób 26,5), az égtől a lehető legtávolabb (Jób 11,8; Ám 9,2; Zsolt 139,8), a mennyei szemben a mindenség legalsó térségét jelöli. Hol börtönnek látszik kapukkal és zárossal (Ézs 38,10; Jób 17,16; 38,17; Zsolt 9,14; Jón 2,7), kötelékekkel (2Sám 22,6=Zsolt 18,6), ahonnan ki lehet váltani az embert (Hós 13,14; Zsolt 49,16), hol pedig tágas földnek (Jób 10,21k; Zsolt 88,13), melyen Beliál patakjai keresztülfolytak (Zsolt 18,5) és tenger határolja (Jón 2,6k; Zsolt 69,15kk).

Megszemélyesítve is előfordul a költői nyelvben olyan szörnyetegként, mely a torkát feltárja, telhetetlen és kegyetlen (Ézs 5,14; Hab 2,5; Péld 27,20; 30,16; ÉnÉn 8,6), vagy vadászként, aki a hálóját kivetí (Zsolt 18,6; 116,3).

A Seol minden holtat magába fogad, benne sötétség honol (Jób 7,9k; 10,21; 38,17; Zsolt 88,13; 94,17; 143,3; Sir 3,6). A holtak nem gondolnak Istenre (Jób 10,21k; 26,5; Zsolt 6,6; 30,10; 115,17; Péld 1,12; 27,20; Ézs 5,14). S fordítva: Isten sem emlékszik meg a holtakról, Tőle el vannak szakítva, s történelmi cselekedetein kívül állnak (Zsolt 88,6.12). Isten nem törődik a Seollal, a Seol mintegy harmadik szféra Isten és a teremtettség világa mellett. A Seol lakói kikerültek a kultusból és annak hatása alól: a Seolban elhallgat az Isten csodáinak hirdetése és az istendicséret (Zsolt 88,11–13; Ézs 38,18).

A halál az Ószövetség számára tehát nem egy biológiai folyamat, hanem az Istennel való életkapcsolat meglazulása vagy megszűnése. A Seolba leszállóknak nincs többé része az igazi életben, mert a halál elvágja őket az élet forrásától, Istentől (Zsolt 6,6; 30,10; 88,6.11–13; Ézs 38,11). Csak ritkán van arról szó, hogy az ÚR a Seol felett is uralkodik (Zsolt 139,8; Ám 9,2, ld. még Deut 32,22; Jób 26,6; Péld 15,11), Hozzá lehet a halál miatt is bizalommal fordulni (Zsolt 73,23kk; Jób 19,25). Ilyen bibliai helyekhez kapcsolódik a későbbiek során a feltámadáshit.

Mindent összevéve a létezés a Seolban a földi élet hű, de csak árnyékszerű képe. Ott is a királyok trónjukon ülnek (Ézs 14,9kk), s a próféta a jellegzetes köntösét viseli (1Sám 28,14), mindenki megőrzi a rangját és hivatását (Jób 3,14k), bár a hatalmasok uralmukat már nem tudják gyakorolni (Jób 3,18k). A Seol azonban a hallgatás és csend helye, ahol az árnyak gyengesége lehetetlenné teszi a zajos életet. A halottak neve a Seolban 𐤓𐤓𐤁𐤀 („gyengék, erőtlének”)¹¹. A

tartozik a tőhöz, hanem képzőelem (mint 𐤓𐤓𐤁𐤀 esetén, ami a 𐤓𐤓 „szőlőskert” főnévből származik). A pontozás pedig a 𐤓𐤓𐤁𐤀 („balra; bal oldal”) mintáját követi.

10 Seolba az előfordulások több mint felét jelenti, a Seolból 8-szor, a Seolban 5-ször fordul elő.

11 Ez a fordítás és értelmezés a 𐤓𐤓𐤁𐤀 igén („lankadtnak, erőtlennek, ernyedtnak lenni”) alapul, s nem a 𐤓𐤓𐤁𐤀 (Q, Pi gyógyít, Ni gyógyul) igén. A főnév megértését nehezíti, hogy a 𐤓𐤓𐤁𐤀 egy népcsoportot is jelöl (Gen 14,5; Deut

halottak csak árnyak (Zsolt 49,15; Ézs 14,9)¹², s csak suttogni tudnak (Ézs 8,19; 29,4). Az alvilágba szállást úgy is körülírja a héber, hogy az ember gyengévé válik (נָחַץ, Ézs 14,10), s a halottak állapota az alvókéhoz hasonló (Náh 3,18), s csak olyan jelentős esemény tud a nyugalomban feltűnést kelteni, mint amikor az akkori világ rettegett uralkodója megérkezik (Ézs 14,9). Jób éppen a zavartalan nyugalom miatt vágyik a holtak hazájába (Jób 3,13–19). A halottak nem tudnak semmit a fenti világban történetekről (Jób 14,21; Préd 9,5k).

A halottak tisztátalanok, ezért nem övezi őket – a környező népek szokásaitól élesen eltérően – szakrális tisztelet (halotti kultusz), s a halottakkal való érintkezés szigorúan tiltott (Deut 18,11). Az endóri halottidéző (1Sám 28,7kk) kivételes esete és néhány halottfeltámasztási történet (Illés: 1Kir 17,17–22; Elizeus: 2Kir 4,32–35; Elizeus teteme: 2Kir 13,20k) mutatja, hogy az élők és halottak között nem áthidalhatatlan a távolság, de ez nem ad okot az elköltözöttekkel való találkozásba, a viszontlátásba vetett hitre (Jób 14,21k), ugyanis a holtak között sincsen semmilyen kapcsolat.

Az az ókorban széles körben elterjedt nézet, mely szerint a hiányos vagy elmaradó temetés következtében a halott sorsa rosszabb a Seolban, nyomokban az Ószövetségben is megtalálható. A babiloni király temetetlenül kerül a Seolba (Ézs 14,18–20), s ezért a sírboltokban fekvő királyok tisztességes nyugalma (18. v.) nem lesz az övé (19. v.), sőt a nevééről sem emlékeznek többé (20b v.). Assíria népe is a sírgödör legalján kap csak helyet (Ez 32,23), mert fegyvertől esett el. Ezért fektet az Ószövetség nagy hangsúlyt a tisztas temetésre (ld. Gen 23 ill. az ősatyák sírhelyeinek gondos számon tartását), s ezért félelmetes fenyegetés, amikor a próféták a sírok megrongálását, a csontok szétszórását helyezik büntetésként kilátásba (2Kir 9,10; Jer 8,1; 16,4; 22,19; vö. 1Sám 17,44.46).

A Seol nemcsak a látható világon túli hely, hanem az élők világába mindenütt betolakodik, ahol betegségről, gyengeségről, fogságról, ellenség szorongatásáról és a halál fenyegetéséről van szó. Ahol betegség és nyomorúság sújtja az életet, a halál szorításáról és a Seolba szállásról, valamint onnan kiemelésről beszél az imádkozó (Zsolt 116,3.8). A halál erőtere behatol az élet erőterébe, s már érezteti az élőkön is a hatalmát. Ahol Isten hallgat, vagy elhagyja az embert, már érezteti a Seol a hatalmát, és a halál a valóságát (Jób 12,24kk).

2,11.20; 3,11.13; Józs 12,4; 13,12; 17,15). Ugaritban a szó Sepes napistennő vagy Baál 7–8 szolgáját jelenti, akiket אֱלִיִּים-nek is hívnak (ami értelmezhető isteni lényeknek, vagy kultuszi személyzetnek, akik az istenség kíséretjeként teljhatalommal rendelkeznek termékenységi rítusok végrehajtására – mindkét esetben a szó jelentése „gyógyító, gyógyító erők tulajdonosa” lehet). Hogy a szónak ez a jelentése hogyan vonatkozhat holtakra, az egyelőre teljesen homályban marad.

12 A babiloniaiak Arallujához és a görögök Hádészához hasonlóan (Odüsszeia XI. ének 474k sor).

Élet a sírban

A halottak seolbeli tartózkodása mellett párhuzamosan élt az Ószövetségben az a szemlélet, mely szerint a halottak a sírban élnek tovább. A két felfogás némiképpen ellentétben áll egymással, amennyiben a Seol a föld és óceán alatt az emberlakta földtől nagyon messze esik, s a seolbeli sorsot – mint fentebb láttuk – befolyásolja az, hogy a halottat tisztességben temették-e el. Az egyik a halottakat holttestként, az élők világához közeli földben látja, általában az ősök körében, a másik az élők földjétől messze eső világban árnyakként, mindenholnan összegyűlve. A két felfogás jól megfér azonban nemcsak az Ószövetség lapjain egymás mellett, hanem a legtöbb nép hiedelemvilágában is. A sírban való továbbélés gondolata tűnik az ősi elképzelésnek.

Nemcsak arról van szó, hogy a sírt nevezik a holtak hazájának (Ézs 22,16), hanem a sírban való továbbélés mellett szól az is, hogy az Ószövetség nagy hangsúlyt fektet arra, hogy az ember a családjával együtt legyen eltemetve (2Sám 17,23; 19,38; Gen 47,30; 50,25).¹³ Megszégyenítő az, ha valaki az idegenekkel együtt köztemetőbe kerül (Jórákim ezért vetteti Urijja prófétát kivégzése után a köztemetőbe Jer 26,23 szerint). A családi nyughely fontosságát mutatja két gyakori kifejezés is a temetéssel kapcsolatban: „elődei mellé kerülni” (וַיִּצְטָף אֶל־עַמִּי) „népéhez gyűjtetett” Gen 25,8; 35,29; 49,29.33; Deut 32,50, vö. Bír 2,10) és „pihenni tért őseihez” (שָׁכַב עַם־אֲבֹתָיו) „feküdt az őseivel” 1Kir 2,10). A régészet által feltárt ószövetségi sírok világossá teszik, hogy a fenti kifejezéseket kezdetben szó szerint kellett érteni: a sziklába vájt családi sírban a falba padokat vágtak, ahová a halottat temették, s idővel a megmaradt csontokat az ősökével együtt a barlang egy mélyedésébe tették át. Így a család a halála után is együtt maradt. Ruth esküvéseben azt ígéri anyósának, hogy őt tőle még a halál sem választhatja el (Ruth 1,17-ben ez az esküforma helyes értelmezése). Később a kifejezések általános értelmet nyertek, s ott is használták őket a temetésre, ahol nem lehetett szó családi sírbóltról (Ábrahám, Mózes és Áron esetén).

Az a törekvés, hogy a halott az ősökkel és a család tagjaival a halálban közösségben legyen, arra a hitre megy nyilvánvalóan vissza, hogy a halottak a sírban valamiféleképpen továbbélnek. Ez pedig nehezen egyeztethető össze a Seolról mint a halottak gyűjtőhelyéről szóló felfogással, noha a kettő megfér egymás mellett. Csábító – de téves – ezt a feszültséget úgy feloldani, hogy fejlődést feltételezünk: egy sír → sok sír → nagy barlangsír → alvilág, mert a két gondolatot sok népnél megtaláljuk egymás mellett. A sírban továbbélés gondolata magyarázza a halottak tiltott, de gyakorolt táplálását (Deut 26,14), mely a késői korokban is tartotta magát (Sirák 30,18; Tóbit 4,17).

13 Különösen a Gen van tele az ősatyák és hozzátartozók sírjaira történő utalásokkal; láthatólag nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy Izráel minden őse Kánaán földjén nyugszik, s sírjuk helye mindmáig ismert. Gen 23 körülményesen és részletesen beszéli el, hogy Ábrahám Hebrón mellett megvásárolta a helyi hettita Efróntól Makpéla barlangját drága pénzen családi sírhelyül, ahová Sára mellett őt is (25,9), Izsákot és Rebekát (35,29; 49,31), Jákóbot és Leát (49,29kk; 50,12k) is temették. Ezenkívül ismerjük Ráhel sírját a Bételből Efrátába vezető út mellett (35,19), Debóráét, Ráhel dajkáját (35,8) a bételi Siratás Tölgyfája alatt (35,8). Rajtuk kívül ismert Áron (Deut 10,6), Mirjám (Num 20,1), József (Józs 24,32), Józsué (24,30), Gedeon (Bír 8,32), Jefe (12,7), Sámson (16,31) és a kisbírák sírjának helye. Figyelemre méltó azonban, hogy e sírhelyek egyikén sem alakult ki halotti kultusz, ill. nem vált speciális zarándokhellyé vagy szent helyé az Ószövetség idején.

Ami a sírban továbbél, az nem a lélek, ami már az élő emberben benne volt, hanem az egész ember. Ezért őket nem a lélekre használt fogalmak egyikével (נֶפֶשׁ, רִיחַ) jelölik, מְתֵימ („halottak”) vagy רַפְּאִים („gyengék”) szóval. A meghalt teljes ember árnyképe él tovább, ill. inkább vegetál a sírban. A halál ugyanis akkor következik be, amikor Isten az élet leheletét, a רִיחַ-ot visszaveszi, minek következtében az ember ismét porrá, azaz élettelen anyaggá lesz (Gen 3,19; Jób 34,14k; Préd 12,7). Ilyen szempontból az ember és az állat sorsa hasonló, s ezért kérdezi kételkedve a Prédikátor, hogy van e köztük különbség a halál után (3,18–21). A רִיחַ-hoz hasonlóan a נֶפֶשׁ-nek sincs helye sírban, mert az az életet és az egyéni létet jelöli, ami a halál után megszűnik. (Ha néha a נֶפֶשׁ sírba szállásáról, vagy onnan való kiszabadulásáról olvasunk, akkor nem a valódi halálról van szó, hanem egy költői képpel leírt halálos veszedelemről, pl. Zsolt 16,10; 30,4; 49,16; 86,13; 89,49; Péld 23,14.)

A sírban továbbélő árnyak a szomszédos népek hitvilágát erősen befolyásolta, az Ószövetségben ennek azonban csak nyomai vannak. Az Ószövetségben is előfordul, hogy a halottat אֱלֹהִים-nak hívják (1Sám 28,13), aki ismeri a jövőt. Vannak halottidézők (יְדַעְנִי = „tudók”, ld. Ézs 8,19; Lev 19,31; 20,6; Deut 18,11; 1Sám 28,3,9), akik értenek ahhoz, hogy a halottakat megidézzék és szóra bírják. A halottakat ilyen esetekben אֲוִב-nak hívják (Lev 19,31; 20,6,27; Deut 18,11). Sőt Lev 20,27 szerint a halott egy emberben is elrejtőzhet, birtokba veheti és rajta keresztül beszélhet. A halotti szokások egy része is eredetileg azt tükrözte, hogy féltek attól, hogy a halottak befolyásolják az élőket. A gyászszokásokkal¹⁴ az élők a halottak számára felismerhetetlenné akarták tenni magukat, hogy azok irigységét és rosszakaratát kivédjék. (Num 19,15 szerint a halott közelében lévő, gondosan le nem takart edény tisztátalan lett, valószínűleg azért, mert a halott lelke a házban búvóhelyet keresett, hogy ne kelljen a sírba alászállnia.) E vallástörténeti feltételezések természetesen nem jelentik azt, hogy az Ószövetség idején még az említett szokások ezen hipotetikus eredetével tisztában voltak. Az is nagy biztonsággal kijelenthető, hogy Izráelben – sok nép vallási szokásaival ellentétben¹⁵ – nincs nyoma a halottak kultikus tiszteletének, a halottak Izráel normális, mindennapi életében nem játszottak szerepet.

Az élet könyve

Az Ószövetségben sok helyütt tűnik fel egy titokzatos könyvnek az említése, melyben többnyire nevek vannak feljegyezve¹⁶, s az esetek többségében ezeknek az élethez és halálhoz van köze. Az aranyborjú történet után Mózes így imádkozik: „*Mégis, bocsásd meg vétküket! Mert ha*

¹⁴ Pl. a ruha megszaggatása, hamuba ülés, por szórása a fejre, a hétköznapi ruha zsákruhára cserélése.

¹⁵ Izráel mellett kivételként csak a Homérosz korabeli görögséget ismeri a vallástörténet.

¹⁶ Nem neveket, hanem eseményeket tartalmaz ez a mennyei könyv a Zsolt 40,8 (engedelmesség); 56,9 (könnyek); 139,16 (élet előre elhatározott eseményei), Dán 7,10 (tettek), 10,21 (elrejtett igazság) versekben.

nem, akkor törölj ki engem könyvedből, amelyet írtál! Az Úr így felelt Mózesnek: Csak azt törölöm ki könyvedből, aki vétkezett ellenem.” (Ex 32,32k) A zsoltáros az ellenségeivel kapcsolatban azt kéri, hogy *„Töröltesse ki az élők könyvéből (מִסֵּפֶר הַחַיִּים), az igazak közé ne írassanak be!”* (Zsolt 69,28). A prófétai látomásban a helyreállított közösségben *„Akkor szentnek mondják majd azt, aki megmarad a Sionon, és életben marad Jeruzsálemben, aki csak föl van írva az élők közé a jeruzsálemiek közül.”* (Ézs 4,3). A korábban uralkodó vallási cinizmussal szemben Malakiás megerősíti: *„És beírták egy könyvbe az Úr előtt emlékezetül azokat, akik őt félik és megbecsülik nevét.”* (Mal 3,16b). Dániel utolsó apokaliptikus víziója ezzel ér véget: *„De abban az időben megmenekül néped, mindaz, aki be lesz írva a könyvbe.”* (Dán 12,1c).

Ezeket az utalásokat téves a halál utáni életre vonatkozó intertestamentális és újszövetségi előfordulások¹⁷ fényében megítélni. Mivel az Ószövetség felfogása szerint az Úrral közösségben élt élet az igazi élet, s a halál elszakít az Istentől, az élet könyvéből törölni azt jelenti: korán meghalni. Mózes ezen kérésére ezért válaszolja Isten: *„De a számonkérés napján számon kérem majd a vétkeket.”* (Ex 32,34b). A zsoltáros is ezzel a kéréssel foglalja össze ellenségeinek földi, evilági romlását (Zsolt 69,23–28). A jövődő jeruzsálemi élet leírása is a földi életre vonatkozik (Ézs 4,3). A malakiási emlékezet könyvébe felírtak is a földi életben számíthatnak megkülönböztető bánásmódra az izzó kemencéhez hasonlóan égető ítélet idején: *„Könyörületet leszek hozzájuk, amilyen könyörületet az ember a fiához, aki tiszteli őt.”* (Mal 3,17). Dániel utolsó látomásában, bár közvetlenül a feltámadás leírása előtt tesz említést a könyvről, valószínűleg Izráel népének a földi megmeneküléséről, az üldözések megszűnéséről van szó (ld. az ígéretet a 12,1c-ben: *„de abban az időben megmenekül néped”*). A példa nélküli „nyomorúságos időben” csak Mihály angyal segítségével menekülhetnek meg a könyvbe írtak.

A feltámadás mint költői kép

Már a Deuteronomista Történeti Műben is találunk olyan elszórt kijelentéseket, amelyek szerint az ÚR képes a halottak feltámasztására:

Én adok halált, és én adok életet (אֲנִי מוֹתֵם וְאֲנִי חַיֵּים),

összezúzó és gyógyító.

(Deut 32,39b)

¹⁷ Az intertestamentális irodalomban is kedvelt kép az élet könyvének képe, melyben nevek (1Énók 108,3; Jubileumok 30,20,22; 36,10), események (1Énók 47,3; 90,20) vagy bűnök (Jubileumok 39,6; 2Bárúk 24,1; 2 Ezsdrás 6,20) vannak megörökítve.

Az Újszövetség is tud az élet könyvéről. A hívők neve fel van írva a mennyben (Lk 10,20; vö. „elszülöttek” Zsid 12,23), vagy az élet könyvében (Fil 4,3). A Jel-ben az élet könyvéről (a megöletett Bárany életkönyve: 13,8) többször esik szó, melyben ki nem törölt (3,5), beleírt (21,27) és bele nem írt (13,8; 17,8; 20,15) nevek találhatók; az élet könyvét végül felnyitják a cselekedetek könyveivel együtt (20,12).

*Az Úr megöl és megelevenít (מָוֹת וְחַיָּה),
letaszít a sírba (לְאֵפֶיט), és újra felhoz onnét.*

(1Sám 2,6)

Mindkét idézet az URat magasztaló költeményből való. Mózes az énekében az életadás képességét az ÚR összehasonlíthatatlan hatalmának további bizonyítékeként említi. Anna Sámuel születése után elmondott hálaénekében pedig az ÚR Seolból felhozni tudó hatalmának említése újabb jele annak, hogy képes megfordítani az élet ellentéteit (jóllakott – éhező, szegény – előkelő, meddő – hét gyermek anyja, hős – földre rogyó stb.). Mindkét kijelentés kategorikus, s a költőnek abból a bizalmából fakad, hogy Izráel Istene mindenható (1Sám 2,3). Mindkét kijelentés azonban futólagos, pusztán egy a bizonyítani kívánt tételt illusztráló költői képek közül. S mindkettő csak az ÚR hatalmában rejlő potenciált magasztalja, s nem állítja azt, hogy Isten ténylegesen is feltámasztott volna, vagy fel fog valakit támasztani, hanem arra utal, hogy ha akarja, megteheti még ezt is, mert hatalmában áll.

Egészen jóval a fogság utáni időkhöz uralkodott az árnyképek seolbeli vigasztalan sorsáról alkotott kép. Csak a fogság utáni kései időkben szaporodtak meg az olyan kijelentések, amelyek valamiféle feltámadásról beszélnek, de – lényegében egy kivétellel – még nem az örök életre való testi feltámadásról szólnak, hanem metaforikusan említik a feltámadást.

A Zsolt 49-ben a bölcs tanítást ad a gonoszok és az élő sorsáról, s vigasztalni igyekszik az alattomos gazdagok erőszakától szenvedő szegény, kegyes embereket azzal, hogy a gazdagok vagyona nem maradandó. A vagyonában bízó magabiztos gazdag kincsei nem elegendőek ahhoz, hogy őt kiváltsák a Seol hatalmából, s így elkerülje sorsát, mely hasonló az állatokéhoz. A kegyes szegény sem tudja saját magát kiváltani, de megalapozott reménysége van:

De Isten engem kivált a holtak hazájából, és magához fog venni.

(Zsolt 49,16)

Az elnyomott szegényt az ÚR megőrzi a Seoltól (vagyis nem kerül az alvilágba, legalábbis idő előtt), vagy onnan kiszabadítja. A bölcs zsoltáros a szegényeknek azt ígéri, hogy nem látnak sírt, vagy még egyszer (esetleg örökre) élni fognak. Ekkor megfordul minden a jelen helyzethez képest: a szegénynek jó sors jut osztályrészül, míg a bűnös gazdagnak a halál. Azonban teljesen homályban marad, hogy a szegény számára a kiegyenlítődség, jóvátétel hogyan és hol fog történni. Biztosan nem elragadtatásról¹⁸ vagy újraéledésről van szó, hanem egy kontúrjaiban bizonytalan igazságtételről.¹⁹

18 Bár az Énók (Gen 5,24) és Illés (2Kir 2,3.5.9k) elragadtatásáról szóló történetek kulcsszava (קָנָה) megjelenik a Zsolt 49,16-ban (és 73,24-ben is).

19 A gazdag és Lázár példázatában (Lk 16,19–31) hasonló kérdésről van szó, mint a Zsolt 49-ben. Lázár Ábrahám kebelére kerül, a gazdag sorsa pedig gyötrelmes, így egyenlítődik ki a szenvedő szegény sorsa.

Az eszkatologikus prófécia a kérdésben visszafogottabb álláspontot foglalt el: megelégedett azzal, hogy az utolsó időkben Izráel fiainak földi élete jelentősen meghosszabbodik anélkül, hogy a halál utáni állapotuk ezáltal megváltozna, vagy különbség lenne az egyes csoportok sorsában:

Ezt mondja a Seregek Ura: Fognak még öregemberek és öregasszonyok üldögelni Jeruzsálem terein, és mindegyiknek bot lesz a kezében, mert magas kort érnek meg.

(Zak 8,4)

A halál eljövetele kitolódik amíg csak lehet, az öregek száma megszorozódik, akik a magas kor miatt bot segítségére szorúlnak. Sőt a 100 éves ember még fiatalnak fog számítani:

*Nem lesz ott olyan csecsemő, aki csak néhány napig él,
sem öregember, aki magas kort ne érne.
Mert a legfiatalabb is százévesen hal meg,
és aki nem ér meg száz évet, átkozottnak számít.*

(Ézs 65,20)

Isten bőséges lakomát készít minden népnek a Sionon, amikor a boldog végidő bekövetkezik, aminek meghatározó vonása lesz Isten népének felmagasztalása és a korábbi szenvedések (könnyek) elfelejtése:

*Véget vet a halálnak örökre!
Az én Uram, az Úr letörli a könnyet minden arcról,
leveszi népéről a gyalázatot mindenütt a földön!
– Ezt ígéri az Úr!*

(Ézs 25,8)

A nép sorsának jóra fordulását jelzi a könnyek letörlése, melyet valószínűleg egy későbbi glossza gyászkonnyeknek fogott fel és ezért beszél a halál eltörléséről, de a feltámadásról még nem.

Több késői szövegben megjelenik azonban a feltámadás gondolata, de költői képként:

*Jöjjetek, térjünk meg az Úrhoz, mert ő megsebez,
de meg is gyógyít, megver, de be is kötöz bennünket.
Két nap múltán életre kelt,
harmadnapra föltámaszt bennünket,
és élünk majd előtte.*

(Hós 6,1k)

E versekben a feltámadás – mint sokszor a Zsolt-ban – egy beteg gyógyulásának képe: Izráel egy beteg, sebesült emberhez hasonlít, akit Isten a betegágyról felsegít a nép reménye szerint hamarosan. A 2–3 nap számmondás szófordulatszerűen a közeljövőt jelenti. A sebez-gyógyít, ver-bekötöz a panaszszoltárokból ismert képek, amelyekkel a beteg ember mondta el a gyógyulás után betegsége történetét.

Ez 37,1–14 elragadtatott látomásában a próféta leírja a völgyben elszórt, száraz csontok újraéledését. E csontok a babiloni fogságban élő Izráel állapotát írják le, ahogy azt az érintettek látják. A fogság a betegséghez hasonló csökkentett módú életet jelent, amely a fogságban élő panasza szerint már annyira előrehaladott állapotban van, hogy ténylegesen elvágattak az élettől, és a minden reménység nélküli csontokhoz hasonlítanak (37,11). Ehhez az önjellemzéshez kapcsolódik a próféta a csontok megelevenedéséről szóló látomás elbeszélésével. Mind a nép panasza, mind a próféta válasza a halálról (ill. feltámadásról) metaforikusan beszél: nem a már meghalt izráeliták életre keléséről van szó, hanem szimbolikusan a fogságban élők jelenlegi élettelen, kilátástalan állapotáról, ill. az ígért nemzeti feltámadásról, a babiloni fogságból való hazatérésről (37,12.14). Mint a második teremtéstörténetben (Gen 2,7), úgy itt is nagy szerepet kap az Istentől származó lélek (37,5.9k.14), és annak az élettelen anyagba lehelése (נָפַח Gen 2,7; Ez 37,9) az életre keltésben.

Az ÚR szenvedő, kivégzett szolgája esetén sem testi feltámadásról van szó:

*De ha fel is áldozta magát jóvátételül,
mégis meglátja utódait, sokáig él.
Ezért a nagyok között adok neki részt,
a hatalmasokkal együtt részesül zsákmányban.*

(Ézs 53,10.12a)

A Szolga helyettes szenvedése által elért szabadítást sokan elfogadják, így követői révén már nem lesz egyedül; ezek az „utódok” a Szolga áldozatából élnek, aki emiatt nagynak és hatalmasnak bizonyul.

Ézs 26,7–21 panaszének formájába öntött imádságában a nyomorúságban, isteni fenyítés alatt élő nép elsősorban a nép kis létszáma miatt emel szót (14. v.), s megvallja, hogy minden emberi erőfeszítése a végidők eljövételének előmozdítására kudarcot vallott (17k v.), de az ÚR segítségét ígéri, melynek során megsemmisíti a gonoszt, s az igazak népét a szükségből az üdvösségbe vezeti. Ennek során ismét nagy lesz a nép létszáma:

*De a te halottaid életre kelnek, föltámadnak a holttesteik!
Ébredjete, és ujjongjatek, kik a porban laktok!
Mert harmatod a világosság harmata, és a föld visszaadja az árnyakat.*

(Ézs 26,19)

Ez 37-hez hasonlóan itt is az új nemzeti életet lehetővé tévő végidőkbeli üdvösség (jel)képéről van szó. A 14. v. kifejezetten a feltámadás metaforikus értelme mellett szól, csakúgy mint a „harmat”, melynek hatására a föld kiveti magából a halottakat.

A hálaadó zsoltárokból említett szabadulás a Seolból egyértelműen halálos veszedelemből való szabadulást jelent:

*Mert nem hagysz engem a holtak hazájában,
nem engeded, hogy híved leszálljon a sírba.*

(Zsolt 16,10k)²⁰

A Zsolt 73,25kk az Istennel való közösségben élt, evilági, bár mulandó földi életet dicséri:

*Ha elenyészik is testem és szívem,
szívemnek kösziklása és örökségem
te maradsz, Istenem, örökké!*

(Zsolt 73,26)

Jób is igazságának elismerését nem halálból való feltámadásától várja, hiszen a 14. r. szerint az embernek a kivágott fával ellentétben nincs reménye a halál után (7–12.14. v.). Jób azt igyekszik a 19. r.-ben is elérni, hogy az ÚR elismerje ártatlanságát; azt kívánja, hogy mentő tanúként és ügyvédként mellette álljon az őt üldöző barátokkal és a tudatlan utókorral szemben. Az ÚRnak e földi életben kell tanúskodnia Jób mellett egy teofánia formájában, s Jób őt saját szemével, mégoly nyomorult testében is látni szeretné:

*Mert én tudom, hogy az én megváltóm él, és utoljára megáll a por fölött,
és ha ez a bőröm szertefoszlik is, testem nélkül is meglátom az Istent.
Saját magam látom meg őt, tulajdon szemeim látják meg, nem valaki más,
bár veséim is megemésztetnek.*

(Jób 19,25–27)

20 Hasonlóan Zsolt 86,13-ban is: „Hiszen annyira szeretsz engem, hogy a sír mélyéből is kimentettél.”

A halottak testi feltámadása

Az Ószövetségben csak egy alkalommal van szó minden kétségen kívül a halottak testi feltámadásának és az azt követő örök életnek a reménységéről. Az ószövetségi kor végén, a Kr. e. II. sz.-ban az apokaliptikus szerző így kelt reményt üldözött sorstársaiban:

*Azok közül, akik a föld porában alszanak, sokan felébrednek majd:
némelyek örök életre, némelyek gyalázatra és örök utálatra.
Az értelmesek fényleni fognak, mint a fénylő égbolt,
és akik sokakat igazságra vezettek, mint a csillagok, mindörökké.*

(Dán 12,2k)

A fejezetben többször emlegetett „az az idő” IV. Antiochosz Epifánész vezette üldözésre utal, amely közvetlenül a végidő előtt fog bekövetkezni. E nyomorúság nagyobb lesz, mint bármikor a teremtés kezdete óta. Izráel népének anyaga, Mihály fellépése azt eredményezi, hogy a végső harc Izráel javára fog eldőlni: megszűnik a nyomorúság ideje és beköszönt a végidő. Ekkor következik be a kétféle feltámadás, a halál fogságában élők sorsa megváltozik. A feltámadás azonban Izráel népének tagjaira korlátozódik (12,1b; a „sokak” valószínűleg azt jelenti: „mindenki”), s a feltámadás az egész embert érinti, nemcsak egy része tér vissza az életbe. Az új élet evilági földi élet és nem túlvilági lesz, azzal a különbséggel, hogy ez örökké fog tartani. A feltámadást követő új élet leírása nagyon szűkszavú, így nem derül ki, hogy miben áll az „örök élet” és „örök utálat” ellentéte. Tekintettel az „értelmesek” kiemelt szerepére, az örök életben részesedők bizonyára azok, akik az értelmesek örök életre vonatkozó tanítását követték, s valószínűleg konkrétan a makkabeus háborúk során a hitükért az életüket is odaadó mártírokról van szó. E korszakban akut módon ismét felmerülhetett ugyanis a teodícea kérdése olyan formában, hogy vajon az Izráel Istenéért és a hitükért életüket adók nem számíthatnak-e a haláluk után valamiféle jutalomra állhatatosságukért és áldozatukért. A feltámadás gondolata azonban a zsidóságon belül nem talált általános elfogadásra: az ebben a korban keletkezett Prédikátor még a hagyományos, régi felfogás szerint úgy beszél a halálról, mint végleges állapotról (ld. még a szadduceusokat: Mt 22,23; Mk 12,18; Lk 20,27). Ennek ellenére Dániel könyve az ószövetségi időszak végén a feltámadásról szóló tanítás szerteágazó kibontakozásának kezdőpontja volt, mely teljességét az Újszövetségben érte el.

A Szerző református lelkipásztor, a PRTA Biblikus Intézetének tanára.

FELTÁMADÁS AZ ÚJSZÖVETSÉGBEN – AZ ÚJ SZÖVETSÉG A FELTÁMADÁSBAN

Írta: Dr. Jacob J. T. Doedens

Teológiai változások az intertestamentális korszakban

Nehéz tiszta képet kapni arról, hogy az ószövetségi időkben élő emberek mit gondoltak, mi lesz velük a haláluk után. Ha a „*holtak birodalma*” (*s^e’ōl*) fogalom több mint egy metaforikus kifejezés, akkor úgy tűnik a legtöbb ószövetségi említésből, hogy ez a halál utáni „egzisztencia” alig volt „létnék” nevezhető, és a sokszínű földi élethez képest egy eléggé szürke, gyenge, és inkább árnyék-féle létezési módként gondolkodtak róla.

Ha azonban a Második Templom irodalmához érkezünk, egy szolid feltámadásban bízó hitet látunk. Számunkra ez a kontraszt viszonylag hirtelennek tűnik, de talán csak azért, mert ennek a teológiai fejlődésnek több dokumentáció hiányában nem minden lépését tudjuk nyomon követni. A Makkabeusok könyveiben már egy fejlett felfogást találunk, amely szerint lesz feltámadás az Izrael Istenében hívő emberek számára. 2Makk 7-ben találjuk azt az elbeszélést, amely szerint IV. Antiokhosz Epifánész szeleukida uralkodó hét testvért és az anyjukat is kínzásnak vetett alá, még hozzá azért, hogy feladják az ősi hagyományukat. Mindenki inkább a kínhalált választja, semhogy feladják az Istenbe vetett hitüket. A legdurvább kínzások közben folyamatosan arra hivatkoznak, hogy Isten fel fogja támasztani őket, miközben azt is mondják, hogy a gonosz királynak nem lesz feltámadása.¹ A Holt-tengeri tekercsekben szintén találunk a feltámadásra való hivatkozásokat,² illetve hivatkozásokat arra, hogy az igaz emberek örökké Isten világosságában fognak élni.³ Vannak tudósok, akik szerint ez a teológiai fejlődés a hellenizmusnak köszönhető, mintha a judaizmus így felelt volna a hellenizmus világnézetére: Nektek van élet a túlvilágban? Nekünk is! De úgy látszik, hogy annál bonyolultabb a kép. Hiszen a görög-római világnézetben a halál után is volt élet: a rossz embereknek rossz sorsa lett a Hadészban. Az istenek kedveltjei pedig

1 A könyv többféle kifejezést használ, amikor a feltámadásról van szó: „ἀναβίωσις,” „ἀνάστασις,” „ἀνίστημι,” „(τὴν ζωὴν) πάλιν ἀποδίδωμι,” „κομίζω,” ld. 2Makk 7,9: „εἰς αἰώνιον ἀναβίωσιν ζωῆς ἡμᾶς ἀναστήσει”; 14: „αἰρετὸν μεταλλάσσοντας ὑπ’ ἀνθρώπων τὰς ὑπὸ τοῦ θεοῦ προσδοκᾶν ἐλπίδας πάλιν ἀναστήσεσθαι ὑπ’ αὐτοῦ σοὶ μὲν γὰρ ἀνάστασις εἰς ζωὴν οὐκ ἔσται”; 23: „τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ζωὴν ὑμῖν πάλιν ἀποδίδωσιν”; 29: „σὺν τοῖς ἀδελφοῖς σου κομίσωμαί σε”; 12,43–44: „καλῶς καὶ ἀστείως πράττων ὑπὲρ ἀναστάσεως διαλογιζόμενος εἰ μὴ γὰρ τοὺς προπετωκότας ἀναστῆναι προσεδόκα περισσὸν καὶ ληρώδες ὑπὲρ νεκρῶν εὐχεσθαι”; 14,46: „ἐπικαλεσάμενος τὸν δεσπόζοντα τῆς ζωῆς καὶ τοῦ πνεύματος ταῦτα αὐτῷ πάλιν ἀποδοῦναι.” Az LXX szövegéhez lásd: RAHLFS, ALFRED (1935, SZERK): *Septuaginta, id est Vetus Testamentum Graece iuxta LXX interpretes*. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart (BibleWorks szoftver alapján).

2 Így a qumráni zsoldároknak, az ún. *hodayōt*-ban, ld. 1QH^a XIX.12. Lásd: GARCÍA MARTÍNEZ, FLORENTINO, és EIBERT J. C. TIGCHELAAR, szerk. (2005): *The Dead Sea Scrolls: Study Edition*, Vol 1. Brill, Leiden.

3 Ld. 1QS IV.7; 1QH^a XIX.25–27; XXI.14–15. Lásd: GARCÍA MARTÍNEZ, FLORENTINO, és EIBERT J. C. TIGCHELAAR, szerk. (2005): *The Dead Sea Scrolls*.

élvezhették a haláluk utáni állapotuk az úgynevezett Élűszionban (*Elysium*), ami eredetileg az a hely volt, ahova a halhatatlanná tett hősök kerültek.⁴ A későbbi gondolkodásban kissé „demokratizálódott” hely lett az *Elysium*, így a hétköznapi halandó is odakerülhetett, feltételezve, hogy igazságos ember volt a földi élete során. Érdekes módon, ezt a boldogság teli országot képzeltek el a lakott világ végén, valahol messze az Ókeanosz partján. A zsidóság feltámadásban való hite azonban több volt, mint egy túlvilágról szóló meggyőződés. Sokan egy egyszerűsített képben úgy látják a zsidóságban megjelenő hitet, mintha az igaz emberek pusztán túlvilági életet kaptak volna. De itt többről van szó, hiszen nemcsak túlvilági életről szólnak a ránk marad források, hanem feltámadásról is. Az ókori világban a „feltámadás” szó azonban *soha nem* azt jelentette, hogy az ember a halála után valamilyen módon tovább élt volna egy túlvilági létmódban; hanem azt, hogy – egy esetleges köztes „paradicsomi” állapot után – az emberek az idők végén, amikor a mostani korszak (*ha-’ōlām ha-ze*) véget ért, visszakaphatták a testüket az új eljövendő világkorszak (*ha-’ōlām ha-bā*) kezdeténél.⁵ Az Újszövetségben megtaláljuk ezt a felfogást Márta hitvallásában: „*Tudom, hogy feltámad a feltámadáskor, az utolsó napon.*”⁶ Így a zsidóságnak nagyon is fontos volt az ember testi mivolta. Többről volt szó, mint az emberi léleknek a földi élet után a mennyei környezetben való folytatásáról. Még egy nem-zsidó ember is erre gondolt volna, ha egy zsidó ember beszélt volna a feltámadásban való hitéről.

Az Újszövetség alapján már ismert, hogy a feltámadás még a Judaizmuson belül is vitatott teológiai téma volt, hiszen a szadduceusokról több helyen azt olvashatjuk, hogy ők nem hittek a feltámadásban.⁷ A szadduceusok teológiai alapirata csak a Tóra volt, és mivel azt mondhatták, hogy a Tórában nem szerepel a feltámadás, ezért teológiailag nem volt elfogadható számunkra. Nem véletlen tehát, hogy amikor Jézus vitatkozik velük a feltámadásról, éppen a Tórára hivatkozik,⁸ sőt, a zsidóság egyik legszentebb történetére, amikor Isten megjelenik Mózesnek az égő csipkebokorban mint „*Ábrahám, Izsák és Jákób Istene*” – ami Jézus szerint azt jelenti, hogy Isten nem csupán a múltban élt ősatyák Istene volt (így Ő nem a „holtak Istene”), hanem még mindig az Istenük, hiszen

4 Az ókori a túlvilági életről szóló felfogásokat illetően lásd bővebben: WRIGHT, N. T. (2003): *The Resurrection of the Son of God. Christian Origins and the Question of God 3.* Fortress, Minneapolis, 32–84.

5 Vö. WRIGHT, N. T. (2003): *The Resurrection of the Son of God*, 82–83: „*We cannot stress too strongly that from Homer onwards the language of ‘resurrection’ was not used to denote ‘life after death’ in general, or any of the phenomena supposed to occur within such a life. The great majority of the ancients believed in life after death; many of them developed, as we have seen, complex and fascinating beliefs about it and practices in relation to it; but, other than within Judaism and Christianity, they did not believe in resurrection. ‘Resurrection’ denoted a new embodied life which would follow whatever ‘life after death’ there might be. ‘Resurrection’ was, by definition, not the existence into which someone might (or might not) go immediately upon death; it was not a disembodied ‘heavenly’ life; it was a further stage, out beyond all that. It was not a redescription or redefinition of death. It was death’s reversal.*”

6 Jn 11,24: „οἶδα ὅτι ἀναστήσεται ἐν τῇ ἀναστάσει ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.” Az Újszövetség görög szövegéhez lásd: ALAND, BARBARA ÉS KURT ALAND, JOHANNES KARAVIDOPULOS, CARLO M. MARTINI, BRUCE M. METZGER (2012, SZERK): *Novum Testamentum Graece, based on the work of Eberhard and Erwin Nestle.* 28. kiadás. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart (BibleWorks szoftver alapján).

7 Mt 22,23; Lk 20,27; Mk 12,18; ApCsel 23,8 így mutatja a farizeusok és szadduceusok közti teológiai különbséget: „*A szadduceusok ugyanis azt állítják, hogy nincs feltámadás, sem angyal, sem lélek, a farizeusok pedig vallják mindegyiket.*” (Itt a RÚF adja a korrekt fordítást az ÚFo-hoz képest).

8 Mt 22,23–33; Mk 12,18–27; Lk 20,27–40.

„számára mind élnek.”⁹ Talán pszichológiai szintén is érthető, hogy a szadduceusok tagadták a feltámadásban való hitet. Hiszen a templomi és politikai vezetők inkább a szadduceusok pártjához tartoztak. És talán tudat alatt megértették azt, hogy ha lesz „feltámadás”, akkor ez azt is jelenti, hogy lesz számonkérés. Vezetők között a számonkérés elmélete sokszor nem a legkedveltebb téma.

A zsidóság legnagyobb része azonban várta a feltámadást, amelyről úgy gondolkodtak, hogy az a mostani világkorszak végét és egy új korszak kezdetét jelenti „*az utolsó napon*”.¹⁰ Jézus feltámadása pedig részben feje tetejére állította ezt a nézetet, mivel bizonyos értelemben a jövő („*az utolsó nap*”) Jézus feltámadása által már beletört a jelenbe! Valamit, amit csak az *eschaton*ban vártak, már most megtörtént, legalábbis egy valakivel. Jézus követői szerint az Uruk feltámadása a történelem fordulópontja. Nem túlzás tehát mondani, hogy Jézus feltámadása az Újszövetség és az egyház forrása. Jézus feltámadása nélkül nem lett volna sem Újszövetség,¹¹ sem egyház, sem keresztyénség.

Általánosságban a feltámadás és különösen Jézus feltámadása túl nagy terület egy rövid tanulmányhoz, de mégis megnézhetünk egy olyan témát, amely a Jézus feltámadásából fakad, és amely sokszor nem is kap figyelmet. Ez a témakör az, hogy a Jézus feltámadásában valóra válik a régóta megígért új szövetség. Jézus feltámadása nem csak az Újszövetség kezdete, hanem az új szövetség kezdete is.

Új Exodus, új szövetség

Az egész Újszövetség a feltámadásból fakad, de azt is megfigyelhetjük, hogyan jelenik meg az új szövetség a feltámadásban. Az ószövetségi próféták ígéretei szerint Isten új szövetséget fog kötni a népével, amikor megszabadítja a népét a babilóniai fogságból.¹² Ezek az ígéretek az Isten népének a feltámadásáról szólnak, úgy ábrázolják ezt, mint egy új Exodust és egy új szövetséget, amelynek a szabályai már nem kőtáblákra lesznek írva, hanem belsőleg, az ember szívébe. Ezek az ígéretek többféle módon arról szóltak, hogy az Ábrahámmal kötött szövetség megérkezik az eredeti céljához. Hiszen ez a szövetség egy néppel kötött szövetség volt, de Isten az egész világot akarta rendbe hozni Ábrahám utódain keresztül.¹³ Érdekes módon ez a gondolat még a rabbinikus

9 Lk 20,38: „θεὸς δὲ οὐκ ἔστιν νεκρῶν ἀλλὰ ζώντων, πάντες γὰρ αὐτῷ ζῶσιν.”

10 Jn 11,24: „ἐν τῇ ἀναστάσει ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.”

11 Az Újszövetség 27 könyvének csak Tit, Jak, 2Thessz, 2Pt, 3Jn, Júd nem szó szerint említi a feltámadást, de lehet érvelni, hogy ezeket a leveleket is csak a feltámadás fényében kellene értelmezni. Lásd: PAULIEN, JON (2012): ‘The Resurrection and the New Testament: A Fresh Look in Light of Recent Research’. Andrews University Seminary Studies 50.2., 249.

12 Pl. Jer 31,31–34; Ez 36–37; Ézs 40–55.

13 Ld. 1Móz 12,1–3.

irodalomban is megtalálható,¹⁴ annak ellenére, hogy Izráel sokszor elfelejtette a szerepét, amely abból állt volna, hogy a világ sója és világossága legyen.¹⁵

Az Újszövetségben tehát Jézus feltámadása gyümölcseként megjelenik egy új Isten népe, vagyis kibővült az Isten családja. Már nem csak Ábrahámától származó emberekből áll ez a család, hanem nem-zsidók is a tagjai lehetnek. Ugyanarról az egyetlen Istenről van szó, akinek ugyanígy egy népe van, de most már a meghívottak szélesebb köréből áll ez a nép. A Római levélben Pál apostol olyan emberekről beszél, akik nem ismerik a törvényt, de mégis betartják azt.¹⁶ Kikről van itt szó? A klasszikus magyarázat itt „morális pogányokra” gondol, akikre azt mondhatjuk, hogy jó emberek. Ilyen például Szókratész, illetve más, ismeretlenebb „jó emberek”. De mi van akkor, ha Pál itt nem ilyen etikusan élő emberekre gondol – ahogy szinte mindenki ismer „jó embereket”, akik mégis azt állítják magukról, hogy „nem hisznek Istenben.” A Róm 2,14 fordításánál és magyarázatánál a kulcsszerepe a φύσει („természetből”) szónak van. Hiszen ez mihez tartozik? Vajon Pál azt akarja mondani, hogy ezek a „nemzetek” (ἔθνη) „természetükből fakadóan cselekszik azt, amit a törvény követel”?¹⁷ Az is lehetséges, hogy a φύσει szót inkább az „nemzetek”-kel (ἔθνη) kellene összekötnünk: „Mert amikor népek, akik(ben) a származásuk szerint nincs meg (a) törvény, mégis a törvény szerint cselekszenek ...”.¹⁸ Pál ezt a φύσις szót egy kicsivel arrébb is használja ugyanabban a témakörben, a Róm 2,27-ben: „és a származása szerint körülmetéletlen (ἢ ἐκ φύσεως ἀκροβυστία) is, aki betölti a törvényt...”.¹⁹ Hasonló a szóhasználat található Róm 11,21-ben: „Mert ha Isten a természet szerinti ágakat (τῶν κατὰ φύσιν κλάδων) nem kímélte, ...”.²⁰ Visszatérve Róm 2,14-re, talán inkább azt kellene mondanunk, hogy Pál itt nem „morális pogányokról”,²¹ hanem egy olyan „új embercsoportról” beszél, akiket „nem zsidóknak” lehet hívni, de mégis látszik a viselkedésükből – mivel lelkiismeretük és gondolataik²² hol vádolják, hol felmentik őket –, hogy a törvény *a szívükbe van írva*.²³ És itt már teljesen ahhoz az új szövetséghez érkeztünk, amelyről Jer 31,33 beszél.²⁴ Ráadásul Jer 31,33 pont arról is beszél, hogy ezek az emberek Isten népévé lesznek,

14 Pl. *Genesis Rabbah* 14:6, amely arról szól, hogy Ábrahám majd engeszteli az Ádám bűneit. Lásd: NEUSNER, JACOB (1985): *Genesis Rabbah: The Judaic Commentary to the Book of Genesis: A New American Translation*. Vol. I: Parashiyyot One through Thirty-Three on Genesis 1:1 to 8:14. 3 vols. Scholars Press, Atlanta. Ez a vonal megtalálható a Második Templom irodalmában is, lásd: WRIGHT, N. T. (2013): *Paul and the Faithfulness of God*. Christian Origins and the Question of God 4. Fortress, Minneapolis, 792–94.

15 Lásd: Mt 5,13–16; Róm 2,17–20.

16 Róm 2,14: „ὅταν γὰρ ἔθνη τὰ μὴ νόμον ἔχοντα φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιῶσιν, οὗτοι νόμον μὴ ἔχοντες ἑαυτοῖς εἰσιν νόμος.”

17 Róm 2,14. RÚF.

18 Egy másik lehetőség az, hogy a φύσει szó nem ezekről az emberek „természetük”-ről szól, hanem olyasmit jelent, mint „*de facto*”, valóban cselekszenek a törvény szerint, akkor is ha nem a zsidó néphez tartoznak. Ld. BRUGGEN, JAKOB VAN (2006): *Romeinen: Christenen tussen stad en synagoge*, CNT 3. Kok, Kampen, 52–53.

19 Róm 2,27 „καὶ κρινεῖ ἡ ἐκ φύσεως ἀκροβυστία τὸν νόμον τελούσα”.

20 Róm 11,21 „εἰ γὰρ ὁ θεὸς τῶν κατὰ φύσιν κλάδων οὐκ ἐφείσατο”.

21 Lásd: BRUGGEN, JAKOB VAN. (2006): *Romeinen*, 53.

22 Vö. LXX Jer 38,33 „δώσω νόμους μου εἰς τὴν διάνοιαν αὐτῶν”.

23 Róm 2,15 „οἵτινες ἐνδείκνυνται τὸ ἔργον τοῦ νόμου γραπτὸν ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, συμμαρτυροῦσης αὐτῶν τῆς συνειδήσεως καὶ μεταξὺ ἀλλήλων τῶν λογισμῶν κατηγορούντων ἢ καὶ ἀπολογουμένων”.

24 LXX Jer 38,33 „διδοὺς δώσω νόμους μου εἰς τὴν διάνοιαν αὐτῶν καὶ ἐπὶ καρδίας αὐτῶν γράψω αὐτοὺς καὶ ἔσομαι αὐτοῖς εἰς θεόν καὶ αὐτοὶ ἔσονται μοι εἰς λαόν”.

miközben Isten lesz az ő Istenük. Itt tehát megjelenik az a nép, amelyre a Gen 12,1–3 már utalt az Ábrahámnak tett ígéletben. Pál a Római levél folytatásában is azt mondja, hogy valóban ha az új Exodus megtörtént, akkor csak ilyen módon Isten népéhez lehet tartozni: a Róm 6-ban a keresztyének átmennek a vízen s így már nem lesznek többé a bűn rabszolgái (lásd: Róm 6,3–4. „*Vagy nem tudjátok, hogy mi, akik Krisztus Jézusba keresztteltettünk, az ő halálába keresztteltettünk? A keresztség által ugyanis eltemettettünk vele a halálba, hogy amiképpen Krisztus feltámadt a halálból az Atya dicsősége által, úgy mi is új életben járjunk.*”); a Róm 7-ben érkeznek a Sinai hegyhez, ahol megtanulják, hogy Isten Tórája annak ellenére, hogy szent, igazságos és jó, mégis halált okoz a bűn által; a Róm 8 szerint valaki csak azért érkezhetsz meg a megígért földre, mert Isten megítélte a bűnt a Messiás testében (Róm 8,3).²⁵

Hasonló gondolat már a János evangéliumában is megtalálható, hogy Jézus halála és feltámadása létre fog hozni egy új népet.²⁶ A páska ünnepén görögök jelennek meg, akik szeretnének találkozni Jézussal. Úgy tűnik, hogy Jézus nem is foglalkozik velük, mivel Jézus hirtelen arról kezd el beszélni, hogy most „eljött az óra.” És ez itt a lényeg: eddig folyamatosan azt olvassuk a János evangéliumában, hogy Jézus „órája” még nem jött el.²⁷ De itt úgy tűnik, hogy Jézus a görögök megjelenését úgy fogta fel, mint az a jel, amelyre várt, hogy most jött el az idő.²⁸ Valamilyen módon „a népek” már Jézushoz fordulnak, mintha itt már előre ugrana a történet egy pünkösd-utáni helyzetre. De Jézus jól tudja, hogy csak a halála és a feltámadása („*ha a földbe vetett búzaszem nem hal meg, egymaga marad; de ha meghal, sokszoros termést hoz*”)²⁹ hozza azt a gyümölcsöt, hogy minden népből bekerülhetnek emberek az Isten népébe. Az Ábrahámnak tett ígélet Jézus feltámadásán keresztül valóra válik. Egy új szövetség jut érvényre, amelynek a törvényei az emberek szívébe vannak beírva. Ez a történelem fordulópontja: az eljövendő korszak már a mostani világkorszakban érezhető. Igen, mert az a Jézus feltámadásának a jelentősége: megjelent a jövő idő a jelen időben.

A Szerző református lelkipásztor, docens, a PRTA Biblikus Intézetének intézetvezetője.

„Ha csak ebben az életben reménykedünk Krisztusban, minden embernél nyomorultabbak vagyunk. Ámde Krisztus feltámadt a halottak közül, mint az elhunytak zsengéje.”

(1Korinthus 15,19-20.)

25 Lásd: WRIGHT, N. T. (2013): Paul and the Faithfulness of God, 659; 1014–16.

26 Jn 12,20–24.

27 Pl. Jn 2,4; 7,30; 8,20; vö. 6,15; 8,59; 10,39.

28 Ld. Jn 17,1: „πάτερ, ἐλήλυθεν ἡ ὥρα· δόξασόν σου τὸν υἱόν, ἵνα ὁ υἱὸς δοξάσῃ σέ”.

29 Jn 12,24: „ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ ὁ κόκκος τοῦ σίτου πεσὼν εἰς τὴν γῆν ἀποθάνῃ, αὐτὸς μόνος μένει· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ, πολὺν καρπὸν φέρει.” Érdekes módon Pál apostol hasonló metaforát használ 1Kor 15,37-ben: „καὶ ὁ σπείρεις, οὐ τὸ σῶμα τὸ γεννησόμενον σπείρεις ἀλλὰ γυμνὸν κόκκον εἰ τύχοι σίτου ἢ τινος τῶν λοιπῶν”.

TEMETÉSI SZOLGÁLATUNK TÖRTÉNETE

Írta: Dr. Szabó Előd

Azt hiszem, hogy túlzás nélkül állíthatjuk, hogy az egyik leginkább kiemelt terület lelkészi szolgálatunkban a temetés. Egy-egy gyászeseményen ugyanis az átlagvasárnapi látogatókon túl is vannak résztvevők, rendkívüli esetekben akár 10-20-szor annyian, mint a templomban. Nem mindegy, hogy miként készülünk, nem mindegy, hogy mennyire érthető az evangélium, amit elmondunk. Ezen túl pedig van egy olyan lelki része is ennek a szolgálatnak, hogy sokkal érzékenyebben fogadják az emberek az elmondottakat, mint a hétköznapi forgatagában. A feltámadás és az örök élet evangéliuma mindig ravatal mellett, temetőben hangzik a legerőteljesebben.

Természetesen nem volt ez másként a múltban sem. Míg lelkészi szempontból az evangélium hirdetésének a lehetősége a temetés, a jelenlévők szempontjából a végtisztesség megadása, a búcsúzás pillanata. Az emberi léttel, még pontosabban a bűnös léttel egyidős a halál is. Azóta igyekszik minden társadalom, minden csoport, minden család kialakítani olyan formát, ami a leginkább megfelel annak a nagy lépésnek, hogy a földi létből az elhunyt átlép a túlvilágba. Ezért a történelem során nagyon sokféle rítussal és szertartással találkozunk, hiszen nem a biológiai lét elsíratásáról volt itt szó csupán, hanem az élet valamilyen típusú folytatásáról is. A temetés tehát az egyik oldalon búcsúzás, igazából ez az oldal erősödött fel a 20. század második felében, és lett szinte teljesen egyeduralkodóvá a magyar társadalomban, viszont a másik oldalon átengedés egy másik létbe, amit viszont szinte teljesen elfelejtettünk a Krisztus hittel együtt. Református temetési szolgálatunk központi eleme kell, hogy legyen tehát az evangélium azon üzenete, hogy örök életünk van Jézus Krisztusban.

Számunkra emiatt az üzenet miatt kiemelkedő a temetés ideje. Ezt a fontos üzenetet húzta alá minden korban a szertartás megfelelő elvégzése. A test kerüljön az őt megillető helyre: temetőbe, kriptába. Ezt az évezredek életérzését borítják fel azok az új szokások, amelyek elfogadhatónak tartják az urnának polcon, vitrinben, asztalon történő tárolását is. A temetéshez kapcsolódjon a megfelelő rend. Legyenek, akik viszik a holttestet, akik elhelyezik a koporsót, legyen ott egy olyan személy, aki imádkozik, és énekel, esetleg beszédet mond, igét hirdet. A temetésnek pedig meg kell adni külsőségeket is a „módját”. Szóljon meg a harang, öltözzön minden gyász-színbe, legyenek virágok, koszorúk, legyen egy fejfa, ami a sírt jelöli. Ezek azok az alapelemek, amik szükségesek voltak ahhoz, hogy valakit megfelelő végtisztességben részesítsenek. Ennek érdekében pedig a családtagok mindent megtettek, és mindent megtesznek ma is. Költséget nem kímélve folynak a temetések, mostanára már külön szolgáltató- és iparág is ráépült erre. Az a

gondolat zakatol sokakban: nehogy megszóljanak amiatt, hogy nem adtam meg a megfelelő módon a végső tisztességet a családtagnak, rokonnak, barátnak, ismerősnek.

Ezeket az alapelemeket találjuk meg akkor is, hogyha a történelmünkbe visszalapozunk, és alaposabban megnézzük a 17-18. századi dunántúli reformátusságunkat. Látjuk, hogy minden korszakban külön meghatározták a temetési stóla mértékét. Ez pedig függött attól, hogy csak énekléssel végezték, vagyis prédikáció nélkül, vagy tanítással együtt, vagyis volt igehirdetés. Az előző esetben nem is a lelkész szolgált a legtöbb esetben, hanem a tanító, míg utóbbi esetben mindig a prédikátor ment ki a temetésre. Ez a gyakorlat a 20. század elejéig megmaradt. Sok példát lehetne felhozni a díjak meghatározására, hiszen a gyülekezeti díjleveleknek minden esetben része volt a temetés díja is, de most csak néhány felvilágosítást hoznék erre a múltból. Az 1707-es ekecsi gyűlésen a fizetéssel és lelkész-tartással, valamint a stórával kapcsolatban is határoztak. Ez utóbbi esetében elhatározták, hogy az mindenütt egyenlő legyen, 50 dénár minden temetés esetén. Ez természetesen a prédikációs temetést jelentette, viszont ha a halottat kísérni is kellett, akkor 10-25 dénárral többet fizettek a gyülekezetek tagjai. Külön kiemelendő az ezzel kapcsolatos kiváltság, amit a presbiterek élvezhettek az 1617-es pápai egyházközségi szabályrendelet szerint. Stórát fizetniük nem kellett, de ha akartak valamit fizetni a lelkésznek, akkor megtehették.

Ebből következik, hogy a temetésen részt vevő egyházi személy különösen is fontos volt a gyülekezeteknek. Ezt a már említett pápai rendelet a presbiterek esetében úgy fogalmazta meg, hogy a temetésre mind a két prédikátor és az iskolamester is köteles kimenni, úgy szintén a diákok és a tanítók közül is, akik tudnak. A lelkész mindenképpen prédikáljon, a fizetség elvárása nélkül. Egyéb esetekben természetesen a prédikátor a megfelelő stóla megfizetését követően végezte el a szolgálatot. Az egyházi szertartás elvégzése annyira fontos volt, hogy még azokon a helyeken is, ahol református lelkész nem lehetett, ott a tanító végzett bizonyos szolgálatokat, így a reggeli könyörgéseket, az istentiszteleteket és a temetéseket is énekléssel. Ennek a tanítónak speciális nevet is adott az egyházi rendszer, ő volt a lévita. Ez a típusú szolgálat mindaddig megmaradt gyülekezeteinkben, amíg a közlekedési körülmények nem tették lehetővé a lelkész számára nagyobb távolságok megtételét viszonylag rövid idő alatt. A külső, személyi feltételek közé tartozott az is, hogy a koporsót ki kellett vinni a temetőbe. Ez különösen is fontos volt abban az esetben, hogyha egy presbiter halt meg a gyülekezetnek. A pápai gyülekezet szabályrendelete ezzel kapcsolatban is kimondta, hogyha a presbiterek családjából meghal valaki, vagy pedig egy presbiter hal meg, akkor a koporsót a presbitertársaknak kell vinni.

A személyi feltételek mellett a megfelelő temetőhely is létfontosságú volt. Ez a kezdeti időben mindenütt a templomok közelében volt. Van olyan település, ahol mind a mai napig működik templom melletti temető. 1777-ben Mária Terézia azonban előírta, hogy a temetők kerüljenek el a templom mellől, ezzel kötelezővé tették az önálló temetők létrehozását. Még az olyan rendkívüli helyzetekben is a temető használata lett volna az alapelvárás, mint például a gályarabság időszaka. Panaszosan jegyezték fel leveleikben a következő eseteket a prédikátorok.

„*Ketten meghaltak az úton az éhségtől és a szomjúságtól*”. Őket nem is temethették el, egyszerűen ott hagyták a holttesteket az út szélén. Egy másik hasonlóan szomorú esetről is szólnak a feljegyzések. „*Mi nem használhatjuk itt a rendes kikötőben azt a temetőt sem, amelyet a törökök, a mókrok és az egyiptomiak használnak. Mind e mai napig olyannyira megnőtt az ellenségeink dühöngése, hogy már földet sem adnak a bennünk levő emberi természetünkre emlékeztető testünk eltemetésére, amint ez megtörtént éppen az elmúlt napokban a folytonos munkáktól és a legkegyetlenebb verések következtében egy meghalni kényszerült kegyes és igen tanult ifjú férfival...* Miután a holttest három napon át a föld színén kidobva hevert, végül két török hozzákötötte két darab kőhöz, és a tengerbe dobta. Kevéssel később vihar keletkezett, a hullámok partra dobták a tetemet, ahol a kutyák és a madarak felfalták”. Ezek a levélrészletek is jól jelzik, hogy nem lehetett olyan élethelyzetet elképzelni, hogy a megfelelő végtisztességet ne akarták volna megadni a közellévők az elhunytaknak.

Ebből következik természetesen az is, hogy a temetés megfelelő formájának a megtagadása, vagy megtiltása a legsúlyosabb büntetés volt, amit elképzelni lehetett. Ezt az egyik oldalon használták az egyházfegyelem gyakorlása céljából, a másik oldalon pedig az ellenreformáció céljainak az elérése miatt.

Az egyházi fegyelmezés ilyen gyakorlása meglehetősen régi szokás volt, különösen is jelentkeztek ennek megfogalmazásai a Felső-Dunamelléki Egyházkerületben. Először álljanak itt az 1654. május 14-én Farkasdon tartott zsinat által hozott végzések, amelyek a részegen meghalt emberről a következőket határozta. „*A részegségben meg holt embereknek számár temetések legyen, és a közönséges temető helytől is az ollyaténok el tiltatnak, és a nép is ne kisirje ki őket.*” Emellé a határozat mellé két bibliai ígét is idéztek. Egyrészt a Jeremiás könyvét (22,19): „*Úgy temetik el, mint egy szamarat. Kivonszolják, kidobják Jeruzsálem kapuin.*” Másrészt pedig Ézsaiás egyik próféciáját (22,18): „*Egy csomóba göngyölítve becsomagol, és labdaként hajít egy igen tágas földre. Ott halsz meg, ott lesznek ragyogó szekereid, te, urad házának gyalázata!*” Az 1677-es, ugyancsak Farkasdon tartott zsinaton ezt a rendelkezést kiegészítették azzal, hogy az olyan gyülekezeti tagok, akik egészségesen nem úrvacsoráztak, betegségükben sem kaphatják meg, amikor pedig meghalnak, akkor sem harangozás, sem éneklés, sem prédikáció nem hangozhat el a fejük fölött, sőt a temetőn kívül kell őket eltemetni, mint akik Krisztusnak ellenségei. Az 1713-as kocszi zsinaton még hozzáteszik, hogyha a gyerekek szüleikkel együtt megvetik az iskolát, akkor csak számár temetésük legyen. Ezek a szokások megmaradtak egyházunkban a 18. század során biztosan, hiszen még az 1774-es összeírás is arról emlékezett meg, hogy az egyházfegyelmezésnek a rendes temetést megtagadó módját gyakorolták a részegekkel, templomkerülőkkel és káromkodókkal szemben.

Az ellenreformáció módszerei között a kezdetektől fogva ott volt a temető elvétele is, mint a vallásgyakorlat megszüntetésének egyik módja. Az 1620-as évek második felében lépett fel keményebben Esterházy Miklós is a maga jószágain a protestánsokkal szemben. A nádor elrendelte,

hogy a temetőbe ezután csak katolikusokat temessenek. 1627-ben a komáromi protestánsokat tiltották el a temető használatától. Bár az 1647-es törvények engedélyezték a reformátusoknak is a temetők szabad használatát, még a későbbi időkben is így szerették volna rávenni a vallásváltásra a református falvakat, hogy temetkezésükben őket akadályozták. Ennek sokféle formában maradt emléke egyháztörténetünkben. Deákiban történt, amit az 1655-ös sérelemjegyzék így őrzött meg: *„az is megtörtént, hogy midőn egy református vallású asszony elhunyt leányát lelkészével eltemettetni akarta, a plébános annak férjét elzáratta”*. 1660 után Pápán egy éjszaka a gróf embereivel rátámadt a templomra és a temetőre és elvette a reformátusoktól. A Gyásztized idején elvették a temetőt Pozsonyban is és Kőszegen is. I. Lipót elrendelte, hogy a várakban, kastélyokban, nemesi udvarházakban kápolnát és imaházat *„kizárólag az otthoni vallásgyakorlás, illetve temetkezés céljára szabad létesíteni, oda sem a szomszédok, sem a jobbágyok nem járhatnak, még kevésbé a lelkész”*. Ezzel még annak a lehetőségét is megtiltották, hogy az egyébként területük felett szabadon rendelkező nemesek temető helyet biztosítsanak az elnyomott reformátusoknak, protestánsoknak. A temető elvételének módszere pedig megmaradt a későbbi évtizedekben is, mindaddig, amíg az ellenreformáció tartott.

A temetések végzésének kifejezetten nehezített voltát élték meg a 18. század 20-as éveitől kezdve az úgynevezett árva gyülekezetek. Azok az egyházközségek voltak ezek, amelyekben helybeli lelkész nem szolgálhatott. Ilyenkor a leginkább kézenfekvő az volt, hogy a legközelebbi református lelkészt hívták, hogy temesse el halottaikat. Ezt azonban egy idő után mindenféle eszközzel tiltották. Az 1740-es években sok helyen megtörtént, hogy a prédikátort Padányi Bíró Márton veszprémi püspök eltiltotta a keresztelés, esküvő, temetés végzésétől más településeken. Az árva gyülekezetek életére nézve a temetések esetében sokszínű a kép. Az első nehezítés az volt, hogy a plébános kapta a stólát. Az elhunytakat ezért vagy a helyi plébános temette, ilyenkor a református lakosoknak is részt kellett venni a katolikus szertartáson, vagy a máshonnan érkező református lelkész, de ez sok esetben, főleg nyári időben szinte kivitelezhetetlen volt. Előfordult, hogy a tanító végezte a temetéseket, de még ilyen helyzetben is többször találkozunk azzal a tiltással, hogy az iskolamester csak a gyerekek tanítását végezhetette, ezen túl semmilyen egyházi tevékenységet nem folytathatott, tehát nem is temethetett. Így maradt az a megoldás, amivel több településen is találkozunk, hogy a temetéseket a falubeli lakosság végezte el igehirdetés, tanítás nélkül, pusztán énekléssel. Mindezekben a nehezítésekben túl, volt egy nagyon komoly anyagi vonzata is mindennek. Az árva gyülekezetek életében a plébánosnak fizetendő stóla azt eredményezhette, hogy a hívek a stóla összegének a háromszorosát is kifizették, hogy református prédikátor végezhesse a keresztelést, esketést vagy temetést. A plébános a reformátusoktól magasabb összeget kért, nem ritkán a dupláját (ezzel is akarták ösztönözni az áttérést), ezen felül kellett még a saját prédikátort is megfizetni. Voltak olyan árva gyülekezetek, ahol a plébános a stóla megfizetése ellenére sem engedélyezte azt, hogy református lelkész szolgálatával éljenek. Ezek a szigorítások és nehezítések vezethettek oda, ahová Kisasszond lakói is eljutottak 1762 után. A falu

lakói a katolikusok beavatkozására válaszként úgy döntöttek, hogy nem kereszteltették meg a gyerekeiket, nem esküdtek össze, a halottakat pedig maguk temették, hogy ne kelljen a plébánossal semmit elvégeztetni. Nem sokkal később aztán megállapodtak a plébánossal, hogy a neki kifizetett stóla ellenében a szomszédos református gyülekezet prédikátora végezhesen el minden szertartást, így a temetést is közöttük.

Az általános történeteken és szigorításokon túl következzen most itt néhány konkrét eset, amely gyülekezeteinknek a temetések során történő megalázásáról szólnak. 1668-ban Kőszegen egy katolikus embert protestáns módon temették el, mert az elhunyt mostohafia így akarta. Az uralkodó, valamint az országbíró, Nádasdy Ferenc elrendelte az exhumálást és az újratemetést. Ennek következtében erőszakkal kiásták a holttestet, majd katolikus szertartással újra eltemették. 1747-ben a móriaknak saját prédikátoruk eltemettetésénél kellett szembenézniük az ellenreformáció erőszakával. A feljegyzések szerint a református hívek nem akarták eltemetni prédikátorukat megfelelő szertartás nélkül, így vártak arra, hogy majd engedélyt kap valamelyik református lelkész, hogy a temetést elvégezze. Ez azonban nem történt meg, így a meghalt prédikátor „megbűzlött testét” a kapucinus szerzetesek kivitték a temetőbe, és katolikus szertartással eltemették. Az 1774-es egyházkerületi összeírás alkalmával feljegyezték egy viszonylag friss eseményt. *„Miolta pedig a simontornyai frasciscanus barátok filiálisává lett ez a gyülekezet: sok szekerezéssel terhelte a nép, mivel Simontornyáról a papista mestert kotsin kell ki hozatniok a halottak temetésére és viszont ugy kell vissza vinni. A mesternek pedig gyakran sok késése miatt halottaik is egészen el büszhödnek, ugy hogy tsömör légyen az eleven embernek körülöttök szolgálatot tenni”.* Ezekén túl az egyházi összeírás további eseteket is rögzített. Nánán például a kiásott, reformátusok által előkészített sírba élő, vagy holt állatokat dobtak bele. Hosszúfaluban, ahol a plébánoson kívül más nem temethetett, előfordult, hogy negyed napig is a föld felett maradt a halott, hogy *„a test meg szágosodván fele is nehezen mehessenek”.* Dávidházán megtörtént, hogy egy református elhunytat a plébános kiásatott a földből, mert a reformátusok nem győzték kivárni, amíg megérkezik, és a plébános nélkül temették el. Miután kiásatta a földből *„töviset ’s egyéb gazt reája hordatván meg égettette”.* Kisbéren a plébános nem engedte, hogy a református temetőt használják, hanem a plébános a kisdedeket erőszakkal a katolikus temetőbe temette, virrasztást a reformátusoknak nem engedett, halottakra csendíteni nem volt szabad, pedig az egyik harang a reformátusoké volt. Ezeket a megpróbáltatásokat nagyon nehezen viselte református népünk, hiszen nem kapták meg a lehetőséget, hogy halottaiknak a végső tisztességet megadják.

Ezek mellett a sokféle negatívumok mellett szinte üdítő kivételként találjuk meg azt a feljegyzést, ami Noszlopon az 1760-as években alakult ki. Érdekesség, hogy ebben a viszonylag szűkkeblű időszakban olyan új temetőt alakítottak ki itt, amit mind a 3 vallás hívei használhattak.

Az ellenreformáció elmúltával ilyen jellegű kihívással már nem kellett szembenéznie református egyházunknak. A temetések viszonylag jól kialakított rendben zajlottak, az egyházi rendtartásokban is meghatározott módon. Egyre inkább kialakult az a szokásrend, ami az egész

magyar református egyházra nézve egységessé vált. Az egyházi szertartásokkal való élésnek szép rendjét kezdte ki 1948 után a kommunista időszak, amikor a társadalmi szónokok megjelenése „főlőslegessé” tette a lelkészek jelenlétét. Csak remélni tudjuk, hogy még sokáig lesz lehetőségünk hirdetni a feltámadás és az örök élet evangéliumát a temetőekben!

A Szerző tatai református lelkipásztor, docens, a PRTA Szisztematikus-történeti Intézetének intézetvezetője.

A TEMETÉSI IGEHIRDETÉS HOMILETIKUMÁNAK ALAPJAI

I. RÉSZ

Írta: Dr. Steinbach József püspök

Irodalom

BOHREN, RUDOLF (2020): *Az igehirdetés, mint szenvedély*, Pápa. BOROSS GÉZA (1994): *Homiletika*, Budapest. FEKETE KÁROLY (1974): Temetési szolgálataink néhány időszerű kérdéséről, *Református Egyház*, 1974/10, 222–224. FEKETE KÁROLY (1993): *A temetési igehirdetés kérdései*, Debrecen. FEKETE KÁROLY (2000): A temetési igehirdetés szituációja, in: *A gyülekezetépítés szolgálatában*, Budapest, 104–124. FEKETE KÁROLY (2000): Temetési szolgálatunk kérdései, in: *A gyülekezetépítés szolgálatában*, Budapest, 113–123. GYÖR SÁNDOR (1987): Temetési igehirdetések, *Lelkipásztor*, 1987/8, 462–463. KRÁMER GYÖRGY (2000): A temetés kazuális szolgálata, mint gyülekezeti esemény, különös tekintettel az igehirdetésre, in: *A lelkigondozás órája*, Budapest, 2000, 288–295. LABOSSA LÁSZLÓ (1992): Temetési szolgálatunk kérdései, *Lelkipásztor*, 1992/1, 29–32. NAGY ISTVÁN (2004): *A kazuáliák homiletikuma*, Nagykovács, 11–30. NAGY ISTVÁN (2001): Temetési szolgálatunk kérdései, *Studia Caroliensia*, 2001/3. RAVASZ LÁSZLÓ (1915): *A gyülekezeti igehirdetés elmélete*, Homiletika, Pápa. SÁNDOR ENDRE (1995): A temetési prédikációkról, *Református Egyház*, 1995/3, 66–69. SZEBIK IMRE (1975): Temetési szolgálatunk a gyakorlatban, *Lelkipásztor*, 1975/10, 612–615. SZENES LÁSZLÓ (1980): Hamvak elhelyezése, sírkőavatás homiletikuma, in: *Hirdesd az Igét. Igehirdetők kézikönyve*, Református Sajtóosztály, Budapest, 1980, 260–265. ZÁSZKALICKI PÁL (1987): Kazuális igehirdetői szolgálatunk: a temetési igehirdetés, *Lelkipásztor*, 1987/1, 32–35.

Előadásom a temetési igehirdetés homiletikumának alapismereteit összegzi. A témát magyar nyelvterületen is minden neves homilétánk feldolgozta (lásd: irodalomjegyzék).

Homiletikailag minden temetési igehirdetést, mint minden kazuáliát, három terület határoz

meg: a textus; az alkalom (a kázus, az eset); valamint a gyászoló gyülekezet. Ez a három terület kölcsönös hat egymásra, miközben a temetési igehirdetésre készülünk. Mindhárom területet, és azok kölcsönhatását is, részletesebben ismertetem majd. Előtte azonban a temetési igehirdetés alapvető kérdéseit tisztázzuk.

A temetési igehirdetés alapvető kérdései

A temetési igehirdetés célja

A temetési igehirdetés célja első renden az alkalom ismeretében kapott textus üzenetének koncentrált kifejtése, rámutatva Krisztusra, élők és holtak reménységére. A lelkipásztor itt Urának küldötte, tanúja. Ide tartozik a textus és alkalom viszonyának meghatározása, a textusválasztás kérdésköre, valamint a textusszerűség homiletikai problémaköre a temetési igehirdetést illetően.

A temetési igehirdetés célja azonban az alkalom, a kázus érintése is – nem kifejtése, de érintése –, hiszen ez hozta létre az alkalmat. Ezt nem hagyhatjuk figyelmen kívül. Ide tartozik a haláleset, a halott emléke (életútja, nekrológ), a halál-feltámadás tematikája, teológiája.

A temetési igehirdetés célja továbbá az, hogy az alkalom ismeretében kapott textus üzenetét a jelenlévő gyülekezetre – a ténylegesen gyászolókra, és minden jelenlévőre – alkalmazza, miközben az igehirdetés a jelenlévő gyülekezetnek szóló bizonyosságtétellé legyen. A lelkipásztor ebben az aspektusban a jelenlévő gyülekezet testvére. Ide tartozik az a teológiai kérdés, hogy a temetési igehirdetést hallgató jelenlévők mennyiben nevezhetők gyülekezetnek. Ide vehető továbbá a pásztoráció kérdése, és az a problémakör is, hogy mennyire tekinthető a temetési igehirdetés missziói eszköznek.

Végezetül a temetési igehirdetés célja az is, hogy az egész temetési szolgálat koronájaként egy egységes, vonzó képet nyújtson egyházunkról a világ felé. Nagy István említi Illyés Gyulának a Kortárs c. folyóiratban megjelent cikkét, melyben Illyés Gyula igen erősen kritizálta egy budapesti segédlelkész temetési szolgálatát. Nem engedhetjük meg azt magunknak – a ránk bízott ügy miatt –, hogy ezekre a rólunk alkotott benyomásokra nem figyelünk oda. Még akkor sem engedhetjük meg ezt nagyvonalúságot magunknak, ha nyilván nem a hamis elvárások kiszolgálásáról van szó, egy esetleges „pozitívabb” összkép érdekében. Ehhez a területhez tartoznak még a formai kérdések tisztázása, a temetési igehirdetés buktatóinak témaköre, valamint a temetési igehirdetés speciális esetei, ahol különösen érzékeny a hallgatóság, vagy inkább az összkép marad meg, mint az elhangzott igehirdetés.

Összegezve, a temetési igehirdetés célja: A gyászolókat és a jelenlévő gyülekezetet a

feltámadott Jézus Krisztus evangéliumával kapcsolatba hozni, az ott és akkor érvényes egyetlen speciális szituációban. Az evangélium ott és akkor érvényes, egyetlen speciális üzenetét kell hirdetni, ami sehol máshol ugyanígy már nem mondható el, csak ott. Tehát a temetési igehirdetés célja negációkban megfogalmazva: Nem a steril evangéliumot hirdetjük a koporsók és urnák felett, mert az örömhír nem tértől és időtől függetlenül, hanem éppen ezekre tekintettel szólal meg, és éppen ezért örök érvényű. Ebből következően nem evangélizációs alkalom a temetési igehirdetés alkalma, és nem is csupán egy húsvéti igehirdetés elmondása a temetési igehirdetés, hiszen konkrét kázus hozza létre azt.

A temetési igehirdetés tartalmi követelményei

A temetési igehirdetés prófétai igehirdetés. Azaz a temetési igehirdetés fő témája az élő Isten és nem az elhunyt. A halálban Istennel van dolgunk. A halál elsőrendű magyarázata nem biológiai, filozófiai, hanem teológiai. Az Isten tudta nélkül egy hajszál sem eshetik le a fejünkről. A halálban Isten megengedő akaratáról van szó. A halál az Úr érkezése, a gazda hazajön, és számonkéri a sáfárságot. A halál egyben az Isten ítélete a bűn és a gonosz felett.

A temetési igehirdetés nemcsak prófétai szó, hanem paraklézis is. A temetési igehirdetés feladata a vigasztalás. Isten Lelkének egyik alapvető megnyilvánulása a vigasztalás, amely alapvető eleme a temetési igehirdetésnek, amennyiben a szolgálattevő komolyan veszi, hogy a temetési igehirdetés az élőknek szóló bizonyosíték. A gyászolók nemcsak a konkrét gyászuk miatt szorulnak vigasztalásra – mert lehetséges, hogy bizonyos okok miatt éppen megkönnyebbülést éreznek –, de más aspektusban mégis vigasztalásra szorulnak. Méltó vigasztalásra van szükség. Ez a vigasztalás nem emberi igyekezet által adatik, például az elhunyt „jó” tulajdonságainak felemlegetése által, vagy annak a közhelynek a hangsúlyozása által, miszerint „szép halála” volt az illetőnek. Ez a gondolat teológiailag eleve helytelen. A méltó vigasztalás tartalma a Heidelbergi Káté 1. kérdés-feleletében szólal meg: Életünkben és halálunkban egyetlen vigasztalásunk csakis az, hogy nem a magunkéi, hanem az Úr Jézus Krisztusnak tulajdonai vagyunk, aki drága vérével megváltott bennünket, és az ördögnek minden hatalmából megszabadított, ezért akár élünk, akár halunk, az Úréi vagyunk (Róma 14,8). A temetési igehirdetés nem húsvéti igehirdetés, de mindenképpen a húsvéti evangélium hirdetése, amelynek vigasztaló ereje van, túl minden emberi lehetőségen: Krisztus feltámadott, a mi feltámadásunk zálogaként, örök életünk van, amelynek tágassága beragyogja ezt a földi életet is (2Korinthus 15,20). A temetés igehirdetés akkor lehet vigasztaló, ha az elhangzottakat hitelesíti a lelkipásztor tevékeny szeretete, a temetési szolgálathoz kapcsolt pásztori munkában, és azon túl is. Nehéz ott vigasztalni, ahol mi is, mint egyház, hatóságként akarunk fellépni, és például a gyászesemény apropóján könnyörtelenül behajtjuk az elmaradt egyházfenntartást.

A temetési igehirdetés fő témája nem a halott, de a temetési igehirdetésnek „halottszerűnek” kell lenni. Ez a szempont mindig a textus üzenetének alárendelve érvényesíthető. Az Ige aktuális üzenete azonban az elhunyt életének összefüggésben szólal meg. Az elhunyt életét ismernünk kell, ennek fontosságáról szöveg majd a pásztori teendőknél. A „halottszerűség” esetében nem nekrológról van szó. Az elhunyt életéből különösen azokat a területeket emeljük ki, amelyekre a textus üzenete felhatalmaz – a textusválasztásnál erre kitérünk –, így a megemlékezés az igehirdetés szerves része lesz, és az nem válik el az igehirdetéstől. Példaként említem: ha például az a textusom, hogy „*Mindenre van erőm Krisztusban*” (Fil 4,13a), akkor egy hívő testvérünk temetésekor, annak életével példázhatom Isten jóságát: „*Nézzétek, mekkora erőforrás volt életében Jézus Krisztus!*” Amennyiben másként kell fogalmaznom, akkor ennek az Igének úgy fejthetem ki az üzenetét, hogy bizony mennyivel könnyebb, szebb, boldogabb lehetne az élet, ha jobban bízánk az erős, minket hordozó, még a halálon is győzedelmeskedő Úrban!

A temetési igehirdetés tartalma a feltámadotról szóló evangélium és a feltámadásról, az örök életről szóló bizonyágtétel. Ugyanakkor hiba lenne egy temetési igehirdetésben a halál és a feltámadás teológiájának kifejtésébe, valamint az ezzel kapcsolatos félreértések tisztázásába belevágni. De a halállal, a feltámadással, és számos ide vonatkozó teológiai kérdéssel kapcsolatos teológiai tisztánlátás elkerülhetetlen. Erről szintén szöveg a maga helyén. Ezen a területen annyi mindenestre a temetési igehirdetésben is feladatunk lehet – Boross Géza szerint –, hogy megtörjük a feltámadással kapcsolatos kételyt, valamint meghirdessük a test feltámadását, megvallva, hogy van élet a halállal szemben, hiszen Jézus Krisztus megtörte a halál erejét.

A temetési igehirdetés szituációja

A temetési igehirdetést és az egész szolgálatot egy kázus, azaz egy eset, egy alkalom hozza létre; ez esetben egy gyászeseemény.

Bohren szerint a temetésnek nincs igei eredete. Az Ige azt mondja, hogy halottakat támasszatok fel, de azt sehol sem mondja, hogy halottakat temessetek el. Mindenesetre az Írás nem is tiltja, hogy ezeken az alkalmakon az evangéliumot hirdessük. Egy emberi alkalom is lehet az Isten alkalmává.

A temetési igehirdetésben kilépünk a templom megszokott falai közül a világba. Ez számunkra nem megszokott környezet, sem a helyszínét, sem a gyülekezetet illetően. Az egész szolgálatra jellemző annak nyitottsága. Számos hatás, esemény érheti a lelkipásztort, amire felkészülni csak részben lehet, de amire számítani kell.

A temetési szolgálat során szembe kell néznünk a vegyes gyülekezet kihívásával: a közvetlen gyászoló család mellett jelen van a szűkebb és tágabb rokonság, ideális esetben a templomi gyülekezet, valamint a barátok, az ismerősök, a kíváncsiak. A jelenlévők gyakran

beszélgetnek a szertartás alatt, a ravatalozón kívül. A gyászolóknak hamis elvárásaik vannak a szolgálattal kapcsolatban. Ők fizetnek, megrendelik a szolgáltatást, és elvárják igényeik kielégítését, miközben az evangélium hirdetése többnyire a lelkész egyedüli ügye marad. Az alkalom komor volta miatt a legérintettebbek a legkevésbé fogékonyak. Ennek áthidalására bevált módszer, hogy a közvetlen gyászolók a temetés után írásban megkapják az igehirdetést. Ez a figyelmesség segíti a megszólítást, minden esetben rendszeres készülésre készítet, és egy idő után a gyülekezet el is várja a leírt igehirdetést.

A temetési szolgálatra jellemző az előbb már említett üzleti viszony. Ilyenkor stóláról, egyházadóról, harangozási díjról, sírhelyről van szó. Sok helyen ekkor „hajtják be” az elmaradt egyházfenntartói járulékot. Ez minden tekintetben igen vitatható eljárás. Sem teológiai, sem missziói, sem lelkigondozói szempontból, sem egyházjogi nem megmagyarázható ez az eljárás. Ilyenkor a halottat utólag nyilvánítjuk egyháztaggá? – kérdezi Nagy István, utalva az ilyen helyzet abszurditására. Ravasz László hangsúlyozta, hogy a református lelkésznek mindenkit el kell temetnie, akinek a temetésére megkérlik, és senkit sem kell eltemetnie, akinek a temetésére nem kéri meg. A parókiális jogok rendszerét is érdemes lenne egyszer teológiai alapon megvizsgálni, a temetési szolgálatunk gyakorlatára nézve. A nem egyháztagot ingyen kellene eltemetnünk, mert az evangéliumot mindenkor kötelesek vagyunk hirdetni – említi szintén Nagy István.

A temetési szolgálat szituációját jellemzi továbbá a halálesetek széles skálája. Nincs egyetlen egyforma eset sem. Ezeket majd a kázusoknál felsoroljuk.

Folytatás következik

* * *

SZAKÁL ELEMÉR ESPERES ÚR TEMETÉSE

Hallgassuk meg, Testvéreim, Istennek Igéjét, melynek alapján a vigasztalás és az örök élet evangéliumát szeretném hirdetni Szakál Elemér esperes úr, lelkipásztor testvérünk, szolgatársunk hamvai felett, ahogy az megírva található Pál apostol Timóteushoz írt második levele 4. fejezetének 6–8. verseiben ekképpen:

„...Mert én nemsokára feláldoztatom, és elérkezett az én elköltözésem ideje. Ama nemes harcot megharcoltam, futásomat elvégeztem, a hitet megtartottam, végezetre eltételek nekem az igazság koronája, amelyet megadott nekem az Úr...”

Szakál Elemér esperes úr, lelkipásztor testvérünk életéért, 88 esztendejéért, szolgálataiért hálát adva Pál apostol testamentuma, egyben hitvallása, vigasztal és szólít meg bennünket.

Ez az Ige, esperes úr rendelkezése szerint szólal meg, itt és most.

Ebben az Igében egy Krisztusban megváltott, szolgálatra elhívott ember életéről és haláláról, pontosabban életének kiteljesedéséről van szó.

Ebben a tételben, minden tagmondat hangsúlyos.

KRISZTUSBAN MEGVÁLTOTT EMBER

Pál apostol Krisztusban megváltott, szolgálatra elhívott, ebben a szolgálatban kiteljesedő ember. Jézus Krisztus őerte is meghalt és feltámadott. A damaszkuszi úton Jézus Krisztus megszólította az apostolt, felemelte, szolgálatra hívta, hogy az evangéliumot a népek és királyok elé vigye, felvállalva sok szenvedést az Ő nevéért.

A mai Igében az apostol visszatekint az életére, és előretekint a halálára, mint aki Jézus Krisztusban élt és mint aki Jézus Krisztusban bízva készül a halálra.

Szakál Elemér esperes úrra emlékezve, az örök élet reménységében, hálát adunk, hogy ő is Jézus Krisztusban megváltott, szolgálatra elhívott, szolgálatban kiteljesedő életű ember volt, aki az Úrban élt és az Úrban halt meg.

KRISZTUSBAN ÉLT

A Krisztusban való életet így summázza az apostol: az nemes harc, célzott futás, megtartott hit.

A hívő ember élete is tele van harccal. Az élet része a harc. A hívő ember harca azonban nemes harc. Ez a harc nemes harc, mert felvállalja a nehézségeket, elfogadja Isten kezéből a keresztek, azokat panasz nélkül, Isten erejét kérve hordozza, azokból nem akar kimenekülni, azokat nem akarja másra hárítani. Nemes ez a harc, mert soha nem mások ellen vívott ez a harc, hanem mindig másokért folytatott küzdelemről és szolgálatról van szó.

Ez a harc egy egyházvezető lelkipásztor esetében az anyaszentegyházért, református anyaszentegyházunkért, a gyülekezetért, Krisztus ügyéért folytatott küzdelem; a jó pásztor lelkületével való küzdelem a nyájért, a nyáj testi-lelki épségéért, hitéért, üdvösségéért, Isten országának építésében.

A Krisztusban való élet nemes harc, és célzott futás. Itt nem futkosásról van szó. Ez a futás a starttól a célig tart, azon a pályán, ahová Isten akarata helyezett bennünket. A futás fárasztó, az embert légszomj és sokféle szomjúság gyötörheti, és nem is mindig az alkalmas időben lehet megállni, pihenőt tartani. De a cél bizonyossága erőt ad, és ha el is fáradunk, nem fáradunk bele a futásba. Hiszen a célt a feltámadott Úr garantálja. Pál határozott bizonyossággal beszél erről a célról: „...*eltétetett nekem az igazság koronája, amit megadott nekem az Úr...*”

A Krisztusban való élet nemes harc, célzott futás, és megtartott hit. Ez a hit mindig a megváltó Jézus Krisztusba vetett hit. Ez a hit Isten kegyelmének ajándéka. Pál apostol, életére visszatekintve azt is hangsúlyozza, hogy a hitet megtartotta. Ezzel nem azt mondja, hogy nem voltak mulasztásai, hanem azt vallja meg, hogy ezekre a mulasztásokra elég az Úr kegyelme. A hit és a hit megtartása is kegyelmi állapot.

Áldott legyen az Isten, hogy itt hitelesen elmondhatjuk, hogy Szakál Elemér esperes úr, lelkipásztor testvérünk, szolgatársunk Jézus Krisztusban élt, nemesen harcolt, célzottan futott, a hitet mindvégig megtartotta, az Isten kegyelméből.

KRISZTUSBAN HALT MEG

A Krisztusban megváltott Pál nemcsak az életére tekint vissza, hanem előre tekint a halálára is. Ezzel Isten Igéje definiálja a halált.

Először is Isten Igéje különbséget tesz halál és meghalás között. Pál vallja, hogy a halál mögötte van, attól kezdve, hogy megismerte Jézus Krisztust, mert Ővele együtt meghalt és feltámadott. Ettől kezdve az élet az övé. A meghalás, mint biológiai történés van még előtte, amely egyben a már megnyert élet beteljesedését jelenti.

Magát a meghalást az elköltözés kifejezéssel adja vissza az Ige, amely azt jelenti, hogy valamit eloldani, elengedni, szabaddá tenni, áthelyezni. Arról van szó, amikor a nomád pásztorkodók felszedik a sátrat, felmálháznak, és továbbmennek bőségesebb legelők felé. De az itt szereplő kifejezés azt is jelenti, amikor az igavonó barmot kiszabadítják a járomból, és végre szabadon legelészhet, a járom többé nem szorítja, nem sebz fel a testét. Arról van szó, amikor a foglyokról végre leveszik a bilincset. Arról van itt szó, hogy a lehorgonyzott és hullámok által dobált hajón végre felhúzzák a horgonyt, és az elindulhat a nyílt tengeren a túlsó felé.

Ez a meghalás, amelyről Pál apostol a Filippi levélben azt hirdette, hogy sokkal inkább jobb mindennél. Pál hangsúlyozza: A halál mögöttem van, az élet az enyém, a szolgálatban beteljesedek, nem csupán magam, hanem sokak javára. A meghalásban ez az élet aztán maradéktalanul kiteljesedik, mert nekem az élet Krisztus.

Áldott legyen az Isten, hogy Szakál Elemér esperes úr elmenetelére, Jézus Krisztusban, ezzel a bizonyossággal tekinthetünk.

MEGEMLEKEZÉS

Gyönyörű ez az Ige, és a benne megszólaló üzenet. A képlet egyértelmű: a Krisztusban megváltott ember, Krisztusban él, és Krisztusban hal meg. Ennek konkrétumait, jeleit, gyümölcseit hallhatjuk mindjárt esperes úr nekrológjában.

Az én feladatom az igehirdetés szolgálata, hogy az örök élet üzenetével erősítsem a jelenlévő gyülekezetet, különösképpen a gyászoló családot, feleségét, gyermekeit, unokáit, egykori gyülekezeteit, kiváltképpen Szombathelyen és Kőszegen, az Őrségi Egyházmegyét, a Dunántúli Egyházkerületet.

Szakál Elemér esperes úrra emlékezve, a legfontosabbakat hadd emeljem ki, amelyekért különösen hálát adhatunk most.

Lelkészi és egyházvezetői szolgálatot végezni csak így érdemes, ahogy ő végezte, vagy sehogy: ezzel az elhivatottsággal, odaadással, szünni nem akaró szent buzgósággal; mert ezt megáldja az Isten, életet támaszt nyomában.

Esperes úr a legnehezebb időkben is, a Jézus Krisztus ügyéhez és a dunántúli reformátusságához bátor hűséggel szolgált mindvégig, a maga helyén.

Esperes úr olyan generáció tagja volt, akiből áradt a méltósággal teli tisztelet, Jézus Krisztus ügye, református egyháza, a szent szolgálat iránt, valamint szolgatársai, testvérei felé; mindenki felé.

Esperes úrnak tartása volt mindvégig, egész személyiségéből áradt ez a tartás, mert Urunk megtartó kegyelme hordozta Őt.

Élő reménységgel tesszük magunkévá az Ige hitvalló üzenetét. Így adunk hálát mindazért, amit Szakál Elemér esperes testvérünkön keresztül mindnyájan kaptunk az Úrtól.

„Ama nemes harcot megharcoltam, futásomat elvégeztem, a hitet megtartottam, végezetre eltétetett nekem az igazság koronája, amelyet megadott nekem az Úr.”

Ámen.

(Szombathely, 2020. december 10.)

A Szerző balatonalmádi-balatonfüzfői református lelkipásztor, a Dunántúli Református Egyházkerület püspöke, a MEÖT elnöke, a PRTA tanára.

A LELKIPÁSZTOR KÖNYVESPOLCÁRA

A Pápai Református Teológiai Akadémia tanári kara fontosnak tartja a lelkipásztorok tájékoztatását a legújabb szakirodalom tekintetében, ezért jelen lapszámunkban is egy „könyvajánlóval” jelentkezünk. (a Szerk)

Egyháztörténet:

MAARTEN J. AALDERS, PUSZTAI GÁBOR, RÉTFALVI ORSOLYA (2020, SZERK.): *A gyermekvonatok. Élő híd Magyarország, Hollandia és Belgium között az első világháború után.* L'harmattan Könyvkiadó, Budapest. 208 p.

Az első világháború utáni évtizedben nemzetközi karitatív akciók keretében több tízezer szegény, testileg legyengült magyar gyermek tölthetett néhány hónapot Hollandiában, Belgiumban, Svájcban és Angliában. A kötet a „Migráció, kultúra és identitás” nemzetközi kutatócsoport munkájának eredményeképpen a több mint húszezer gyermeket érintő hollandiai és belgiumi üdültetést mutatja be, miközben a kétoldalú kapcsolatok más aspektusait is megvilágítja.

FRAUHAMMER KRISZTINA (2019): *Imák és olvasatok. Imakönyvek a 19–20. századi Magyarországon*. Vallási kultúrakutatás könyvei 42. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport. Szeged. 249 p.

A néprajzkutató egy eddig kevés figyelmet kapott forráscsoport, a katolikus imakönyvek tízéves vizsgálatának tanulságait tárja az olvasók elé. Összegyűjtött tanulmányaival az imakönyveknek a társadalom-, mentalitás- és lelkiégtörténeti forrásértékeire kíván rámutatni. A sajtó és imakönyv az új vallási pasztorizációs stratégia eszköze volt, mellyel sikerült az egyház szerepét megőrizni a liberális társadalomban. A kötet módszertana a protestáns kulturális antropológiai kutatások számára is jól hasznosítható.

GUDOR KUND BOTOND (2018): *Bod Péter (1712–1769), a történetíró*. Erdélyi Egyháztörténeti Könyvek 3. Tortoma Könyvkiadó, Barót. 511 p.

A szerző 18. század legnagyobb erdélyi protestáns tudósának, a magyarigeni református lelképásztornak történetírói munkásságát mutatja be, amely egyház-, irodalom- és jogtörténeti, kartográfiai szempontból egyaránt jelentős, és amely meghatározta az erdélyi történetírás további fejlődését.

SZABÓ ELŐD (2020): *„Jól vagy, mert az Istennek így tette”. A Dunántúli Református Egyházkerület története a kezdetektől a türelmi rendelethez*. Dunántúli Református Egyházkerület, Pécs. 431 p.

A Dunántúli Református Egyházkerület 2009-ben határozta el, hogy megírassa az egyházkerület újkori történetét, a reformáció és ellenreformáció korának történetét. A feladattal a kiadó a PRTA egyháztörténész professzorát bízta meg, aki másfél évtizedes kutatómunka eredményeit foglalta össze közérthető stílusban. A kötet Steinbach József püspök úr ajánlása szerint *„bizonyágtétel a tények nyelvén, az Úr megtartó kegyelméről.”*

A könyvajánlókat írta: Dr. Hudi József történész-főlevéltáros, levéltárvezető (DREL), kutató (PRTA).

„Eszetekbe juttatom, testvéreim, az evangéliumot, amelyet hirdettem nektek, amelyet be is fogadtatok, amelyben meg is maradtatok. Általa üdvözültök is, ha megtartjátok úgy, ahogy én hirdettem is nektek, hacsak nem hiába lettetek hívőkké. Mert én elsősorban azt adtam át nektek, amit én magam is kaptam: hogy Krisztus meghalt a mi bűneinkért az Írások szerint, eltemették, és feltámadt a harmadik napon az Írások szerint, és megjelent Kéfnak, majd a tizenkettőnek.”

(1Korinthus 15,1-5.)

HATODÉV A VILÁGJÁRVÁNY IDEJÉN

(Márquez után szabadon)

Írta: Dr. Dobos Zsuzsanna

Kedves Olvasó!

Sokan reménykedtünk abban, hogy a 2021-es év, ha fel is idézi, de egyre inkább feledteti velünk a járványból adódó félelmeinket. Nem egészen így alakult..., pedig eddig is volt mivel megküzdenuünk testben és lélekben egyaránt. Kértük az Úrtól a gyógyulást, a bátorítást, a megtartatást. És Ő könyörületes volt. Egy rövid időre újból megnyílhattak a templomok, ismét együtt tudtunk imádkozni, szolgálni, az Urat dicsérni.

Most azonban újra zárt ajtók, online istentiszteletek, digitális hittanórák, félbeszakadt találkozások. De tudjuk, Isten köztünk és velünk van ebben a mindent elsöpörni akaró „*harmadik hullámos*” pandémiában is. Ő megtart, és a Lélek felszabadítja a hozzá vezető utat. Ezt tapasztalhattam meg én is, és hiszem, hogy mindannyian ezt éljük meg, akik az Úr segítségét kérjük.

Hát ebben az embert próbáló időben kezdődött és ebben az irgalomért esedező időben folytatódik tovább a mi hatodévünk is.

Bár a gyülekezet tagjaitól fizikailag elválasztva, de az Ige közösséget teremtő erejével végezzük a szolgálatainkat a Miskolc-Felsővárosi Református Egyházközség lelkipásztoraival, Nt. Balajthy Józseffel és Nt. Kulikné Farkas Tímeával.

Vasárnap délelőttönként az online térbe költözött az istentisztelet, ahol a kántoron és a gyülekezet lelkészein kívül nem ül más a padban, mégis érezzük, hogy nem üres térben prédikálunk. A Krisztussal közösségre lépett, és együtt imádkozó testvérek könnyörgése a távolság ellenére is működő erő. Jakab apostollal együtt mondjuk: „*Nagy az ereje az igaz ember buzgó könnyörgésének.*” (Jakab 5,16b)

Abban reménykedünk sokunkkal együtt, hogy Húsvét ünnepén Isten kegyelméből ismét kinyílhatnak a templomajtók.

Ebben a veszélyhelyzetben ugyanakkor pozitív tapasztalat, hogy mindinkább képessé válunk arra, hogy a másik ember életét a magunké elé helyezzük, és fegyelmezetten álljunk meg a körülmények szabta határok előtt. Ezek egyike volt, amikor – életem első – temetési ígehirdetésére készülve értesültem arról, hogy a létszámkorlátot és a biztonsági előírásokat figyelembe véve a gyászoló család a temetést egy későbbi, azaz a korlátozások feloldását követő időpontra halasztotta, tekintettel a népes családra, rokonságra. Azt gondolom, bárki is hozta meg, nagy lelkierőre és fegyelmezettségre volt szüksége ehhez a döntéshez. Ugyanakkor, bízom abban, hogy a 6. éves kihelyezésem ideje alatt lesz még lehetőségem kereszteni és esketni is, annak ellenére, hogy a

járvány időszaka nem kedvez ezeknek az alkalmaknak.

A gyülekezet lelkipásztorai gondoskodnak arról, hogy az Ige írott formában is eljusson a testvérekhez. Ezért egy-egy ünnepkörhöz kapcsolódóan áhítatos füzetet készítenek, amelybe a két lelkipásztoron kívül az iskolalelkész és az exmisszus írása is bekerül. Különösen fontos ez azok számára, akik a digitális világ eszközeivel nem rendelkeznek.

Elmaradtak – egyelőre – a családlátogatások, a bibliakörök, a személyes hitmélyítő alkalmak. Nagy hiányát érzem, hiszen ezeken keresztül a gyülekezet életének egy közvetlenebb formáját ismerhettem volna meg. Könyörgünk ezekért a lehetőségekért is, mert az egymást támogató, erősítő közösségek a gyülekezet építő kövei.

Most március közepét írjuk. Még javában tombol a járvány, még sok az aggódo, könnyes tekintet, de sok az imádságra kulcsolt kéz is. És mi hisszük, hogy most sem veszünk el, az Úr kegyelméből megtartatunk, hiszen megígérte: „...*de bízzatok: én legyőztem a világot.*” (Jn 16,33)

Ezzel a reménységgel kívánok a Pápai Református Teológiai Akadémia tanárainak, diákjainak és valamennyi munkatársának áldott tanulmányokat és szolgálatot, kérve Isten gondviselését mindnyájunk életére.

A Szerző VI. évfolyamos teológushallgató.

HELYREIGAZÍTÁS

Előző lapszámunkban (VI. évf. 1-2. szám) jelent meg a „*Házasságkötési beszéd Bocsor István esküvőjén*” című, jegyzetekkel ellátott cikk Sárközi Gergely Antal felterjesztésében, az újság 35-38 oldalain. Sajnálatos módon a végleges szövegben az első két lábjegyzet hibásan maradt bent.

A helyes lábjegyzetszövegek a következők:

1. [...] „*Lásd: PREI A Pápai Református Egyházközség VIII. számú (halotti) anyakönyve (1860-1888), 250-251 oldalak (35/1885. sz. bej.).*”

2. „*Kozma Alojzia 1820-ban született. Pápán hunyt el 1880. augusztus 23-án, tüdővész következtében. Kis Gábor pápai lelkész temette augusztus 25-én. Lásd: PREI A Pápai Református Egyházközség VIII. számú (halotti) anyakönyve (1860-1888), 200-201 oldalak (40/1880. sz. bej.); illetve: KOZMA ANDOR (2001): Életem. Marcali – Kaposvár – Pest-Buda – Pápa az 1860-as években. A Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága Kiadása, Kaposvár, 143. (120. lábjegyzet).*”

A bibliai szövegek – ahol máshogy nem jelöltük – a Kálvin János Kiadó kiadásában megjelent revideált új fordítású Bibliából (RÚF, 2014) valók.

A hitvallás szövege az alábbi kiadás alapján jelenik meg: BUZOGÁNY DEZSŐ (2017, FORD.): A II. Helvét Hitvallás. Kálvin Kiadó, Budapest.

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

1. Kérjük, hogy lapunkba szánt írásait az alábbi irányadó formai követelményeknek megfelelően küldjék el *Szerkesztőségünknek*: a szöveget balra zártan (vagy sorkizártan), Times New Roman betűtípusban, 12 pontos betűmérettel, egyes sorközzel, valamint 2,5 cm-es margóval készítsék el.

2. Kérjük, hogy tudományos igényű cikk esetén a lábjegyzetek folyamatos számozással következzenek egymás után.

3. Példák a lábjegyzetelésre:

Egy szerző esetén: SZERZŐ (ÉVSZÁM): Cím. Kiadó, Kiadás helye, oldalszám.

Több szerző esetén: Főszerkesztő neve (ÉVSZÁM, SZERK): Cím. Kiadó, Kiadás helye, oldalszám.

Tanulmány esetén: SZERZŐ (ÉVSZÁM): Tanulmány címe. In: SZERKESZTŐ (ÉVSZÁM, SZERK): Kötet címe. Kiadó, Kiadás helye, oldalszám.

Folyóiratcikk esetén: SZERZŐ (ÉVSZÁM): Cikk címe. In: FOLYÓIRAT CÍME, évfolyama, lapszáma, oldalszám (-tól-ig).

4. Tudományos igényű cikk küldése esetén kérjük, ne készítsenek teljes bibliográfiát, hanem a fentebb látható módon lábjegyzetelésben jelezzék a hivatkozott mű adatait.

5. Kérjük, hogy amennyiben a részünkre megküldött írást a későbbiekben máshol megjelentetik, a megjelentetésnél mindenképpen jelezzék, hogy az adott írás már megjelent egyszer a Pápai Kollégiumi Lapok hasábjain.

6. Hasonlóképpen, ha olyan írást küldenek részünkre, mely már egyszer megjelent egy másik lapban, legyenek kedvesek ezt megírni *Szerkesztőségünknek*, hogy a megjelentetés alkalmával ezt jelezhessük.

7. Szerzőink számára tiszteletpéldányt biztosítunk.

* * *

KÖVETKEZŐ LAPZÁRTA: 2021. MÁJUS 1.

A Pápai Kollégiumi Lapok a Pápai Református Teológiai Akadémia diákújsága. Nyomatott a Teológiai Akadémián. Írásait, észrevételeiket a Szerkesztők az alábbi elérhetőségre várják: pklujsag@gmail.com.

